

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

POLISH ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION

PRZEMIANY STRUKTURALNE

W PRZEMYŚLE AGLOMERACJI WARSZAWSKIEJ

Stanisław Misztal

Nr 11

1992

Z E S Z Y T Y

INSTYTUTU GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

P A N

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLISH ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION

PRZEMIANY STRUKTURALNE

W PRZEMYŚLE AGLOMERACJI WARSZAWSKIEJ

Stanisław Misztal

Nr 11

1992

CHANGES IN INDUSTRIAL STRUCTURE OF WARSAW AGGLOMERATION

INSTYTUT GEOGRAFII
I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
Polskiej Akademii Nauk
Zakład Geografii i Zagospodarowania
00-330 Warszawa
ul. Nowy Świat Nr 72

Z E S Z Y T Y

INSTYTUTU GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

P A N

<http://rcin.org.pl>

Redaguje zespół w składzie:
Teresa Kozłowska-Szczęśna (redaktor),
Alicja Breymeyer (zastępca redaktora),
Jerzy Grzeszczak,
Bronisław Czyż (sekretarz)

Opiniował do druku:
prof. dr Marcin Rościszewski

Adres redakcji:
00-927 Warszawa, Krakowskie Przedmieście 30,
tel. 26 19 31, 26 83 29; telefax 48 22 267 267

Redakcja techniczna i skład komputerowy:
Barbara Jaworska

Spis treści

Przemiany strukturalne w przemyśle aglomeracji warszawskiej - przedmowa.....	5
Problemy restrukturyzacji przemysłu Warszawskiego Okręgu Przemysłowego.....	6
Problems of restructuring of industry in Warsaw Industrial District (summary).....	29
Mapy.....	30
Proces prywatyzacji przemysłu w województwie stołecznym warszawskim w latach 1980-1990.....	33
Privatization process of industry in Warsaw Voivodship during 1980-1990 (summary).....	56
Mapy.....	57

Przemiany strukturalne w przemyśle aglomeracji warszawskiej

Przedmowa

Niniejszy zeszyt zawiera dwie tematycznie powiązane prace autora, wykonane w ramach planu badań Zakładu Geografii Społecznej, Politycznej i Ekonomicznej IGIPZ PAN.

Pierwsza praca pt: „Problemy restrukturyzacji przemysłu Warszawskiego Okręgu Przemysłowego”, wykonana w 1990 r., dotyczy aglomeracji warszawskiej w szerokim słowa znaczeniu. Druga praca, ukończona w 1991r. pt.: „Proces prywatyzacji przemysłu w województwie stołecznym warszawskim w latach 1980-1990” dotyczy aglomeracji warszawskiej w węższym zakresie, tj. w granicach tego województwa. Niedostępność szczegółowych danych statystycznych, dotyczących obszarów peryferyjnych WOP-u z przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych była główną przyczyną powodującą ograniczenia badań nad prywatyzacją przemysłu do obszaru woj. stołecznego warszawskiego.

W opracowaniu materiałów statystycznych obu prac uczestniczyły obok autora mgr Wanda Bąk, która ponadto wykreśliła czystorysy map oraz mgr Henryka Piotrowska, która ponadto przepisała rękopis pracy na maszynie. Wymienionym współpracownikom autor składa serdeczne podziękowanie za ich wkład pracy.

Problemy restrukturyzacji przemysłu Warszawskiego Okręgu Przemysłowego

1. Uwagi wstępne

Opracowanie zawiera syntetyczną ocenę zmian w strukturze przemysłu WOP-u po II wojnie światowej, ze szczególnym uwzględnieniem rezultatów restrukturyzacji, realizowanej w latach osiemdziesiątych. Dotyczy ono WOP-u w granicach zdelimitowanych przez GUS w 1982r. (Delimitacja Okręgów Przemysłowych, Opracowania Regionalne GUS, Warszawa 1982, s. 71).

Podstawę źródłową opracowania stanowiły głównie szczegółowe ankietowe materiały archiwalne oraz kartoteki zakładów i miejscowości przemysłowych GUS oraz ankietowe materiały wojewódzkich urzędów statystycznych w: Warszawie, Ostrołęce, Radomiu, Siedlcach i Skierniewicach, dotyczące przedsiębiorstw zagranicznych i joint ventures w 1989 i 1990r. Ponadto wykorzystano dane zamieszczone w takich publikacjach GUS jak: Delimitacja Okręgów Przemysłowych 1982, Okręgi Przemysłowe 1985, Przestrzenne Uprzemysłowienie Kraju 1987, roczniki statystyczne z lat 1956-1991, roczniki statystyczne przemysłu z lat 1945-1991, Przemysł 1991 oraz w opublikowanych przez WUS w Warszawie - rocznikach statystycznych województwa stołecznego warszawskiego z lat 1976-1991. Wykorzystane publikacje i materiały niepublikowane są wymienione na końcu opracowania w spisie źródeł.

Warszawski Okręg Przemysłowy stanowi zgrupowanie ponad 60 ośrodków przemysłowych (miejskich i wiejskich) wzajemnie ze sobą powiązanych (zaopatrzeniem w surowce i półfabrykaty, rynkiem zbytu, kooperacją produkcyjną, wspólną infrastrukturą techniczną, współpracą z instytutami naukowymi i wyższymi uczelniami technicznymi stolicy, codziennymi dojazdami do pracy w przemyśle i in.), którego ośrodkiem centralnym jest Warszawa. WOP obejmuje tereny 36 miast i 50 gmin woj. stołecznego warszawskiego oraz przyległych doń województw: ostrołęckiego, radomskiego, siedleckiego i skierniewickiego, o ogólnej powierzchni 5,9 tys. km² (1,9% powierzchni kraju). W 1985 r. skupiał on 2,9 mln (w 1980 r. - 2,7 mln) mieszkańców, tj. 7,4% ludności kraju i zbliżony odsetek krajowego potencjału przemysłowego. Pod względem liczby ludności i potencjału produkcyjnego w przemyśle zajmuje on drugie, po Górnośląskim Okręgu Przemysłowym, miejsce w Polsce.

Warszawski Okręg Przemysłowy znajduje się w środkowej części Mazowsza, pozbawionego surowców mineralnych z wyjątkiem surowców dla przemysłu torfowego, szklarskiego, materiałów budowlanych. Uformował się on w historycznym rozwoju w ramach kapitalistycznej gospodarki rynkowej (Miształ 1962). Głównym czynnikiem jego rozwoju było powstanie tu dużego rynku zbytu i węzła komunikacyjnego, skupiska kwalifikowanej siły

roboczej i infrastruktury wielkiego miasta stołecznego. Toteż do czasu niemal całkowitego zniszczenia w okresie II wojny światowej struktura przemysłu tego okręgu była podobna do struktur przemysłowych innych stołecznych okręgów Europy Środkowej i Zachodniej, rozwijających się w zbliżonych warunkach środowiska naturalnego.

Spośród cech charakterystycznych struktury przemysłowej WOP przed II wojną światową należy wymienić: 1) wyłącznie przetwórczy charakter przemysłu, 2) dominującą w nim rolę sektora prywatnego, 3) współistnienie przemysłu wielkiego, średniego i drobnego, przy czym przeważała tu drobna wytwórczość (rzemiosło i drobne zakłady przemysłowe, zatrudniające poniżej 100 pracowników), która produkowała głównie na potrzeby lokalnego rynku zbytu, 4) przewagę gałęzi i branż produkujących środki konsumpcji, 5) wysoki poziom techniczny i nowoczesne technologie wprowadzone po zniszczeniach I wojny światowej.

Na skutek niemal całkowitego zniszczenia majątku trwałego fabryk WOP-u łącznie z infrastrukturą stolicy i eksterminacji w czasie II wojny światowej dużej części wykwalifikowanej siły roboczej, działalność przemysłową trzeba było odtwarzać w okręgu od podstaw. Odbudowę i rozbudowę potencjału przemysłowego WOP-u realizowano w ramach nieracjonalnego, tzw. nakazowo-rozdziałowego systemu społeczno-ekonomicznego, stworzonego w ZSRR w latach międzywojennych. W rezultacie strukturę przemysłu WOP-u ukształtowano planowo w latach 1945-1980 na wzór okręgu Moskwy, stolicy ZSRR. Do najważniejszych cech charakterystycznych tej struktury należy zaliczyć:

1) całkowitą likwidację sektora prywatnego i komunalnego w przemyśle, zastąpienie go głównie sektorem państwowym, a w małym stopniu również spółdzielczym. W rękach prywatnych zachowało się tylko słabo rozwinięte rzemiosło przemysłowe;

2) maksymalne zburokratyzowanie działalności przemysłowej, sterowanej centralnie przez niezwykle rozbudowany aparat planowania i zarządzania;

3) bardzo wysoki stopień koncentracji organizacyjnej uspołecznionego przemysłu w wielkich, przeważnie wielozakładowych przedsiębiorstwach;

4) bardzo wysoki stopień koncentracji technologicznej produkcji w wielkich fabrykach, przy administracyjnym ograniczeniu rozwoju zakładów drobnych i średnich (wyraz gigantomanii);

5) przewagę gałęzi wytwarzających środki produkcji, którym przyznano oficjalnie priorytet rozwoju i niedorozwój gałęzi wytwarzających środki konsumpcji;

6) nienowoczesną strukturę technologiczną w większości gałęzi przemysłu, ukształtowaną w wyniku instalowania w fabrykach okręgu (do 1970 r.) głównie przestarzałych i energochłonnych technologii oraz maszyn i urządzeń importowanych z krajów RWPG lub produkowanych w kraju. W rezultacie ze względu na koszty, nienowoczesność i niską jakość wyrobów, przemysł WOP-u ma bardzo ograniczone możliwości konkurencji na rynkach światowych;

7) wadliwą lokalizację w okręgu szeregu szkodliwych i uciążliwych dla środowiska zakładów przemysłu ciężkiego, produkujących głównie na odległe rynki zbytu w kraju i na eksport.

Z powyższych względów kompleksowa restrukturyzacja i modernizacja przemysłu WOP-u jest jednym z najpoważniejszych problemów ekonomicznych w regionie stołecznym, w okresie przechodzenia do gospodarki rynkowej. Gruntowne zmiany są konieczne nie tylko w strukturze własnościowej przemysłu, lecz także w strukturach: organizacyjnej, wielkościowej, technologicznej, gałęziowo-branżowej oraz przestrzennej.

2. Dynamika rozwoju przemysłu WOP-u w powojennym czterdziestoleciu 1945-1985

W pierwszym powojennym dwudziestoleciu przemysł WOP wyróżniał się w Polsce bardzo silną dynamiką wzrostu potencjału produkcyjnego. Wynikało to w dużym stopniu z niskiego w 1945 r. startu, spowodowanego olbrzymimi stratami wojennymi oraz z wielkiej atrakcyjności odbudowywanej szybko, przy pomocy innych regionów, stolicy kraju. Jednak stan zatrudnienia w przemyśle sensu stricto, z końca 1938 r. osiągnięty został w okręgu dopiero w 1953 r., a w przemyśle sensu largo, tzn. łącznie z rzemiosłem przemysłowym, dopiero w 1962r. Duże dysproporcje pomiędzy wzrostem potencjału przemysłowego a znacznie słabszym rozwojem infrastruktury socjalnej zrodziły w stolicy i na terenach podwarszawskich wiele trudnych do rozwiązania problemów, np. deficyt siły roboczej, masowe i nieracjonalne dojazdy do pracy ze zbyt dużych odległości. Zmusiło to w 1965 r. ówczesne władze państwowe do zastosowania w stosunku do przemysłu WOP-u polityki deglomeracji czynnej i biernej. Rygorystyczna w latach 1965-1970 realizacja tej polityki środkami przymusu administracyjnego, według wzorów wypróbowanych wcześniej w innych stołecznych aglomeracjach miejsko-przemysłowych europejskich krajów komunistycznych (Moskwa, Budapeszt, Bukareszt), wpłynęła na znaczne osłabienie tempa rozwoju przemysłu w omawianym okręgu.

W ciągu całego powojennego 30-lecia zatrudnienie w przemyśle sensu stricto Warszawy i całego WOP-u wykazywało tendencję wzrostu, przy czym maksymalny poziom osiągnęło w 1975 r. Natomiast zatrudnienie w prywatnym rzemiosle przemysłowym wykazywało tendencję stagnacyjną i w 1975 r. kształtowało się na poziomie z połowy 1948 r.

W związku z narastającymi objawami kryzysu ekonomicznego w Polsce, od 1977 r. można obserwować spadek zatrudnienia w przemyśle WOP-u, a od 1980 r. również spadek wartości sprzedanej produkcji przemysłowej. Dno kryzysu przypadło na rok 1982 r. Jakkolwiek, począwszy od 1983 r. nastąpiło nieznaczne ożywienie, a wartość produkcji sprzedanej

I zatrudnienie zaczęły powoli wzrastać, to jednak na skutek realizowanej nieudolnie reformy ekonomicznej w kraju, do końca lat osiemdziesiątych te wielkości nie osiągnęły poziomu z końca lat siedemdziesiątych.

W końcu 1985 r. zatrudnienie w przemyśle i rzemiośle WOP-u wynosiło 420 tys. osób i było o 5% niższe niż w 1980 r., w tym w przemyśle (bez rzemiosła) o 12% niższe. Natomiast w prywatnym rzemiośle przemysłowym, dzięki zniesieniu dotychczasowych administracyjnych ograniczeń, zatrudnienie kształtowało się na poziomie o 52% wyższym niż w 1980 r.

Należy podkreślić, że od pierwszych miesięcy 1990 r. pojawiła się w WOP-ie ponownie duża recesja produkcji przemysłowej, spowodowana rozpadem rynku RWPG oraz realizacją antyinflacyjnej polityki gospodarczej i trudnościami wprowadzenia w kraju gospodarki rynkowej przez pierwszy po II wojnie światowej polski rząd, kierowany przez ekipę niekomunistyczną. Według szacunku autora, w grudniu 1990 r., wartość przemysłowej produkcji sprzedanej WOP-u była o około 20% niższa niż w grudniu 1989 r. Z braku szczegółowych danych statystycznych nie można jeszcze określić rozmiarów ostatniej recesji bardziej precyzyjnie.

Jakkolwiek w większości fabryk państwowych WOP-u, podobnie jak i w innych okręgach kraju, nastąpił w 1990r. duży spadek produkcji i liczby zatrudnionych, to jednak bezrobocie nie osiągnęło tu dotychczas większych rozmiarów. Zwalniani pracownicy znajdują bowiem zatrudnienie w słabo dotychczas rozwiniętych usługach. Ponadto znaczną część zwolnionych pracowników stanowią osoby dojeżdżające lub dowożone codziennie do pracy spoza granic WOP-u (głównie chłopi-robotnicy).

Według danych Wojewódzkiego Urzędu Pracy, 30 listopada 1990 r. zarejestrowanych było w woj. warszawskim 25776 (w tym w Warszawie 16396) poszukujących pracy, natomiast liczba wolnych miejsc pracy wynosiła 12263 (w tym w Warszawie 10996). Znaczny problem stanowi jednak sprawa zbilansowania liczby wolnych miejsc pracy i liczby bezrobotnych wg płci i w podziale na pracowników fizycznych i umysłowych oraz w układzie przestrzennym. Większość (59%) poszukujących pracy w tym województwie stanowią bowiem kobiety - 15090 (w Warszawie 9956), podczas gdy wolnych miejsc pracy dla kobiet było tylko 1577 (w Warszawie 1293). Jeśli zaś chodzi o stanowiska robotnicze, to ich liczba - 11561 (w Warszawie 10391) była większa niż liczba bezrobotnych robotników - 9248 (w Warszawie 6082). Dane te wykazują, że na rynku pracy w Warszawie w końcu 1990 r. występował nadal, mimo recesji, deficyt robotniczej siły roboczej.

3. Zmiany struktury własnościowej przemysłu

Przeprowadzone badania wykazały, że do wybuchu II wojny światowej w wytwórczości przemysłowej WOP-u dominował bezwzględnie sektor prywatny, który skupiał ponad 2/3 wszystkich zatrudnionych w przemyśle sensu stricto i niemal całe zatrudnienie w bardzo silnie rozwiniętym tutaj rzemiośle przemysłowym (zakłady poniżej 5 zatrudnionych). Sektor państwowy skupiał około 30%, sektor samorządowy (komunalny) około 2% i sektor spółdzielczy niespełna 1% ogółu zatrudnionych w przemyśle.

Po wojnie, w wyniku przeprowadzonej w Polsce na początku 1946 r. nacjonalizacji zakładów zatrudniających ponad 50 robotników na jedną zmianę, struktura własnościowa przemysłu WOP-u uległa gruntownemu przekształceniu. Już w końcu 1946 r. ponad 53% całego zatrudnienia w przemyśle skupiał sektor państwowy, a w końcu 1949 r. odsetek ten zwiększył się do 70%.

Po przejęciu w 1949 r. na własność państwa zakładów samorządowych (komunalnych), przemysłowi państwowemu przyznano oficjalnie priorytet rozwoju i aż do 1980 r. jego rola stale rosła. Na początku lat pięćdziesiątych przejęto pod przymusowy zarząd państwowy również drobne zakłady prywatne, zatrudniające często poniżej 10 pracowników. W rezultacie udział sektora państwowego w całym zatrudnieniu w przemyśle okręgu wzrósł do 78% w 1955 r., 83% w 1970 r. i 86% w 1980 r. Dopiero recesja związana z kryzysem oraz rozpoczęta w 1981 r. w kraju reforma ekonomiczna, zmierzająca do wprowadzenia w Polsce gospodarki rynkowej, zapoczątkowały tendencję do zmniejszania się roli przemysłu państwowego (81% w 1985 r.). Niemniej, do dnia dzisiejszego sektor państwowy nadal posiada w WOP-ie faktycznie monopolistyczną pozycję w większości branż przemyśle.

Większą niż przed II wojną światową rolę odgrywa w WOP-ie również przemysł spółdzielczy. Jednak wykazywał on dość dużą dynamikę wzrostu tylko w pierwszym, powojennym dziesięcioleciu (1945-1955), w związku z przekazywaniem temu sektorowi przez władze państwowe licznych przejmowanych od sektora prywatnego zakładów drobnych. Toteż jego udział w ogólnym zatrudnieniu zwiększał się z 1% w 1938 r. i 8% w 1946 r. do 13% w 1949 r. i 21% w 1955 r. Odtąd znaczenie sektora spółdzielczego w strukturze własnościowej przemysłu WOP-u maleje (16% w 1970 r. i 14% w 1985 r.).

Głównym hamulcem rozwoju przemysłu spółdzielczego było naruszanie przez władze państwowe przepisów prawnych, gwarantujących spółdzielniom samorządność i samodzielność i wbrew tym przepisom upodobnianie ich do przedsiębiorstw państwowych, lecz bez priorytetów. Poprzez system nakazów, dyrektyw i limitów ograniczono samodzielność i inicjatywy spółdzielni. Najlepiej funkcjonujące i o najwyższym poziomie technicznym zakłady

spółdzielcze przenoszono decyzjami władz administracyjnych do sektora państwowego. Ponadto ograniczono spółdzielniom dostęp do źródeł zaopatrzenia i środków produkcji oraz wymuszano podejmowanie produkcji nieopłacalnej.

W wyniku przeprowadzonej w styczniu 1946 r. nacjonalizacji zakładów wielkich i średnich oraz przejęcia w latach 1949-51 przez państwo większości zakładów drobnych, zatrudniających powyżej 5 pracowników, w obawie przed odrodzeniem się kapitalizmu, już w pierwszym, powojennym dziesięcioleciu rola sektora prywatnego w WOP-ie sprowadzona została do minimum. W końcu 1946 r. skupiał on jeszcze około 30% wszystkich zatrudnionych w przemyśle, w 1949 r. - 15%, a w 1955 r. już tylko niespełna 1%. Sektor prywatny w przemyśle sensu stricto został ostatecznie zlikwidowany w 1972 r. Odtąd w rękach prywatnych pozostały tylko zatrudniające poniżej 5 pracowników zakłady rzemieślnicze.

Jeśli chodzi o prywatne rzemiosło przemysłowe, które w czasie II wojny światowej poniosło ogromne straty osobowe (eksterminacja ludności żydowskiej), to do 1948 r. wykazywało ono dosyć dużą dynamikę wzrostu zatrudnienia. Jednakże od połowy tego roku zaczęto ograniczać jego rozwój ze względów doktrynalnych. Zielone światło dla rozwoju prywatnego rzemiosła zapalano w PRL tylko w okresach, kiedy pojawiały się większe trudności w gospodarce narodowej.

Tabela 1

Zatrudnienie w przemyśle i prywatnym rzemiosle przemysłowym
Warszawskiego Okręgu Przemysłowego w latach 1938-1985 (tys. osób)
Employment in industry and industrial handicraft of Warsaw Industrial District
during 1938-1985 (1000 persons)

Rok	Warszawski Okręg Przemysłowy		w tym Warszawa *		Razem
	Przemysł	Rzemiosło	Przemysł	Rzemiosło	
1938	154,0	140,0	124,2	100,0	224,2
1946	54,5	16,8	31,6	12,1	43,7
1949	92,8	20,0	61,8	14,7	56,5
1955	195,0	14,8	140,8	9,3	150,1
1960	252,6	21,0	189,5	13,9	203,4
1965	331,5	23,8	245,7	15,6	261,3
1970	374,4	25,6	268,0	16,4	284,4
1975	405,0	32,2	283,2	20,8	304,0
1980	389,2	48,3	269,2	26,4	295,6
1985**	346,4	73,6	234,4	35,4	270,0

x/ w granicach z 1985 r.

xx/ łącznie z przedsiębiorstwami zagranicznymi

Opracowano na podstawie materiałów archiwalnych GUS z 1938 r. oraz kartotek zakładów i miejscowości przemysłowych GUS z lat: 1946, 1949, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980 i 1985 oraz publikacji GUS, wymienionych w spisie źródeł.

Jak wynika z tabeli 1, przyspieszenie tempa jego rozwoju nastąpiło dopiero po 1980r. Nie mniej liczba zatrudnionych w prywatnym rzemiośle przemysłowym WOP-u w 1985r. osiągnęła zaledwie połowę stanu sprzed II wojny światowej. Na początku 1990r. rozwój prywatnego rzemiosła przemysłowego uległ - należy mieć nadzieję, że tylko przejściowo - zahamowaniu, w związku z rozpoczęciem realizacji polityki antyinflacyjnej rządu i kilkakrotnemu podwyższeniu podatków i opłat za lokale oraz odsetek od kredytów bankowych. Doprowadziło to do zamknięcia licznych warsztatów rzemieślniczych.

Należy podkreślić, że od początku lat osiemdziesiątych można obserwować w WOP-ie również renesans przemysłu prywatnego sensu stricto, który początkowo rozwijał się w formie zagranicznych przedsiębiorstw przemysłowych, zwanych polonijnymi, ponieważ ich właścicielami byli głównie obywatele innych państw pochodzenia polskiego. Pierwsze, nieliczne, prywatne przedsiębiorstwa zagraniczne pojawiły się w okręgu już w 1977 r., lecz do 1982r. traktowane były jako zakłady rzemieślnicze mimo, że zatrudniały z reguły po kilkudziesięciu pracowników. Na szerszą skalę zaczęły się one rozwijać po wydaniu przez władze państwowe korzystniejszych dla ich rozwoju przepisów prawnych. W końcu 1985 r. czynne były na obszarze WOP-u 202 zagraniczne przedsiębiorstwa przemysłowe, które zatrudniały łącznie około 12 tys. osób, a w połowie 1990 r. - 182 przedsiębiorstwa, zatrudniające ponad 15 tys. osób (w tym w Warszawie - 77 przedsiębiorstw, zatrudniających 8 tys. osób).

W 1987 r. Sejm uchwalił ustawę umożliwiającą zakładanie w Polsce również mieszanych przedsiębiorstw przemysłowych (joint ventures), państwowych lub spółdzielczych z udziałem kapitałów zagranicznych, a także krajowych spółek akcyjnych i spółek z ograniczoną odpowiedzialnością. W przemyśle WOP-u spółki takie zaczęły się pojawiać dopiero od początków 1989 r., po stworzeniu korzystniejszych warunków dla kapitału zagranicznego i zapewnieniu wszystkim sektorom (państwowemu, spółdzielczemu i prywatnemu) jednakowych uprawnień. Według stanu na dzień 30 czerwca 1990 r., zarejestrowanych było w przemyśle WOP-u 125 przedsiębiorstw mieszanych (joint ventures), lecz tylko 56 podjęło działalność produkcyjną. Czynne przedsiębiorstwa mieszane z kapitałem zagranicznym zatrudniały łącznie około 12,5 tys. osób, w tym około 5 tys. pracowało w fillach poza granicami WOP-u. Wśród czynnych joint ventures, 36 miało swą siedzibę w Warszawie. Na terenach podstołecznych województwa warszawskiego działało tylko 16 joint ventures, w których pracowało 995 pracowników.

Trzeba wspomnieć, że 13 lipca 1990 r. Sejm uchwalił ustawę o prywatyzacji państwowych przedsiębiorstw w Polsce, tworząc podstawy prawne prywatyzacji, które zostały szczegółowo omówione w broszurze Izdebskiego (Izdebski 1990). Jednak do 31 grudnia 1990 r. na obszarze WOP-u żadne państwowe przedsiębiorstwo przemysłowe nie objęte zostało jeszcze akcją prywatyzacji, a w całym kraju wytypowano do prywatyzacji na podstawie tej ustawy tylko 5 przedsiębiorstw.

Sumując należy stwierdzić, że rezultaty restrukturyzacji własnościowej przemysłu WOP-u, realizowanej w minionej dekadzie 1981-1990, są dosyć skromne. Najbardziej spektakularnym rezultatem tej restrukturyzacji jest dotychczas duży wzrost rzemiosła przemysłowego oraz rozwój przedsiębiorstw zagranicznych. Udział sektora prywatnego w zatrudnieniu w przemyśle WOP-u jest nadal niewielki. W 1985 r. wynosił on niespełna 4%, zaś łącznie z rzemiosłem przemysłowym 20%, a w 1990 r. około 30%.

4. Zmiany w strukturze organizacyjnej

W ścisłym związku ze zmianami własnościowymi, dokonano po wprowadzeniu do Polski w 1945 r. stalinowskiego systemu gospodarczego, wielkich zmian w strukturze organizacyjnej przemysłu WOP-u. W celu zarządzania znacjonalizowanym przemysłem w całym kraju, stworzono w stolicy na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych niezwykle rozbudowany i zbiurokratyzowany aparat planowania i sterowania.

Obok powołanej w 1949 r. Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, przemianowanej w 1957 r. na Komisję Planowania przy Radzie Ministrów, będącej centralnym organem planowania i zarządzania gospodarką narodową stworzono - w miejsce jednego dotychczas Ministerstwa Przemysłu - cztery ministerstwa przemysłowe, a kilka lat później ich liczbę powiększono do 11. Ponadto dla ułatwienia pracy ministerstw branżowych stworzono pośrednie ogniwa zarządzania przemysłem, tj. centralne zarządy, zastąpione w 1957 r. zjednoczeniami, których większość miała również swe siedziby w Warszawie. Oddzielny, scentralizowany i zbiurokratyzowany aparat zarządzania stworzono również dla sektora spółdzielczego, który podporządkowano PKPG, pozbawiając go tym samym dotychczasowej autonomii.

Należy zaznaczyć, że dość liczne, przeważnie drobne zakłady przemysłowe zostały po ich upaństwowieniu podporządkowane organizacyjnie przedsiębiorstwom nieprzemysłowym (budowlanym, handlowym itp.), jako tzw. zakłady pomocnicze. Jednak udział tych zakładów w ogólnym zatrudnieniu w przemyśle WOP-u nie przekraczał 10%.

Po nacjonalizacji dużych zmian dokonano również w strukturze organizacyjnej i w funkcjonowaniu przedsiębiorstw przemysłowych. W 1950 r. wprowadzono zasadę jednoosobowego kierownictwa i odpowiedzialności dyrektora przedsiębiorstwa, lecz równocześnie bardzo poważnie ograniczono jego samodzielność. Plany produkcji oraz ceny wyrobów ustalane były przez władze centralne dla tzw. przemysłu kluczowego i przez władze wojewódzkie dla przedsiębiorstw przemysłu terenowego (drobnego). Celem ułatwienia zarządzania przemysłem na początku lat pięćdziesiątych skomasowano liczne, drobne zakłady, będące dotychczas samodzielnymi przedsiębiorstwami, w większe jednostki organizacyjne. W ten sposób stworzono kilkadziesiąt dużych i średnich przedsiębiorstw z silnie rozbudowaną

administracją. Ponadto w toku realizowanej w latach 1965-70 akcji deglomeracji WOP-u również większość wielkich, jednozakładowych przedsiębiorstw przemysłowych przekształcono w wielozakładowe, zmuszając je do zakładania filii poza granicami WOP-u. W latach siedemdziesiątych zaczęto łączyć wielkie przedsiębiorstwa w jeszcze większe jednostki organizacyjne o charakterze monopolistycznym, zwane niesłusznie kombinatami przemysłowymi. Te wielkie przedsiębiorstwa obejmowały z reguły zakłady tej samej branży, zlokalizowane w różnych częściach kraju.

W latach 1955-80 zatrudnienie w zarządach przedsiębiorstw wielozakładowych WOP-u wahało się w granicach 10-15 tys. osób. Niewiele mniej osób pracowało w zlokalizowanych w Warszawie licznych centralnych jednostkach zarządzania przemysłem (ministerstwa, zjednoczenia, centrale zaopatrzenia i zbytu i inne).

W ramach realizowanej od 1981 r. reformy, dokonano w strukturze organizacyjnej przemysłu państwowego i spółdzielczego sporo istotnych zmian, m.in. zlikwidowano większą część centralnego aparatu zarządzania przemysłem (ministerstwa branżowe, zjednoczenia, centralne związki spółdzielni), przywracając jedno Ministerstwo Przemysłu. Wszelako niektóre państwowe przedsiębiorstwa przemysłowe podlegały w 1990 r. nadal jeszcze kilku innym ministerstwom (np. Ministerstwu Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Ministerstwu Budownictwa i in.). Przedsiębiorstwom przemysłowym przyznano prawo do samodzielności, samorządności i do samofinansowania. Jednak nadal utrzymuje się jeszcze sporo elementów systemu nakazowo-rozdzielczego, ograniczających działanie praw gospodarki rynkowej.

W wyniku znacznego spadku zatrudnienia w wielkich przedsiębiorstwach państwowych i parcelacji wielu z nich oraz rozwoju drobnych i średnich przedsiębiorstw zagranicznych, stopień koncentracji organizacyjnej w przemyśle WOP-u uległ pewnemu zmniejszeniu. Jednak przemysł WOP-u cechuje nadal zbyt wysoki stopień koncentracji organizacyjnej, uniemożliwiającej konkurencję i utrudniającej wprowadzenie innowacji technicznych. W końcu 1988 r. prawie 2/3 wszystkich pracujących w przemyśle uspołecznionym WOP-u skupiały przedsiębiorstwa wielkie, zatrudniające powyżej 1 tys. pracowników.

5. Zmiany struktury wielkościowej zakładów przemysłowych

Przed II wojną światową wytwórczość przemysłową WOP-u cechowało duże rozdrobnienie produkcji w bardzo licznych, małych zakładach przemysłowych i rzemieślniczych, zatrudniających poniżej 100 pracowników. W 1938 r. zakłady drobne skupiały około 32% zatrudnionych w przemyśle WOP-u sensu stricto, a łącznie z rzemiosłem, drobna wytwórczość dominowała tutaj bezwzględnie, obejmując prawie 2/3 wszystkich zatrudnionych w przemyśle sensu largo. Jednakże z zakładami drobnymi i rzemiosłem współistniały zakłady średnie i wielkie. Zakłady średnie, zatrudniające 100-500 skupiały prawie 30%, zaś zakłady wielkie,

liczące powyżej 500 pracowników skupiały około 38% zatrudnionych w przemyśle w węższym znaczeniu (tabela 2). W wyniku zniszczeń rola zakładów drobnych jeszcze bardziej wzrosła tak, że w 1946r. przemysł drobny skupiał ponad 40% całego zatrudnienia w przemyśle.

W toku powojennej odbudowy i rozbudowy priorytet rozwoju przyznano, zgodnie ze stałnowską doktryną, zakładom wielkim, zatrudniającym powyżej 1 tys. pracowników, zaniebując zupełnie badaniami nad ekonomicznym optimum wielkości fabryk w gałęziach i branżach przemysłowych. Budowie wielkich fabryk towarzyszyła akcja likwidacji drobnych zakładów.

W wyniku bardzo modnego w Polsce w latach 1950-80 gigantyzmu, a ściślej gigantomanii, poziom koncentracji technicznej produkcji w zakładach na obszarze WOP-u bardzo się podniósł. Jednak wiele fabryk - gigantów od początku swej działalności - nie była w stanie wykorzystać w pełni zaplanowanych zdolności wytwórczych. Z tego względu gigantyzm należy ocenić jako formę marnotrawstwa środków.

Tabela 2

Struktura zatrudnienia w przemyśle Warszawskiego Okręgu Przemysłowego
według wielkości zakładów
Structure of employment in industry of Warsaw Industrial District
according to size of plants

Rok	Ogółem	w tym zakłady zatrudniające pracowników					
		do 100	101- 500	501- 1000	1001- 2000	2001- 5000	powyżej 5000
1938a	2995	2730	219	23	15	8	-
b	154015	49056	45467	14613	21511	23368	-
c	100,0	31,9	29,5	9,5	13,9	15,2	-
1946a	1425	1351	62	8	3	3	-
b	54520	22099	12916	5760	3936	9809	-
c	100,0	40,5	23,7	10,6	7,2	18,0	-
1980a	3031	2520	364	75	43	22	7
b	389221	61270	80251	53748	61162	66489	66301
c	100,0	15,8	20,6	13,8	15,7	17,1	17,0
1985a	2905	2388	388	66		18	4
b	346433	62531	82178	44606	61002	55355	40761
c	100,0	18,0	23,7	12,9	17,6	16,0	11,8

a - liczba zakładów

b - liczba zatrudnionych

c - procent zatrudnionych w całym przemyśle

Opracowano na podstawie ankiet z 1938r. i kartotek zakładów przemysłowych GUS z lat: 1946, 1980 i 1985.

Jak wynika z tabeli 2, udział zakładów wielkich (pow. 500 zatrudnionych) w ogólnym zatrudnieniu w przemyśle WOP-u wyniósł w 1980 r. 63,6% (w 1938 r. - 38,6%), zakładów średnich - 20,6% (w 1938 r. - 29,5%) a zakładów drobnych tylko 15,8% (w 1938 r. - 31,9%). Dane te świadczą, że rola zakładów drobnych w strukturze WOP-u zmalała dwukrotnie, a przemysłu średniego o około 30%. Równocześnie nastąpił wzrost znaczenia zakładów wielkich o 65%. O ile w 1938 r. i w 1946 r. nie było jeszcze fabryk zatrudniających powyżej 5 tys. osób, to w 1980 r. było już 7 takich zakładów - gigantów, które skupiały łącznie 17% zatrudnionych w przemyśle WOP-u.

Likwidacja po upaństwowieniu wielu drobnych zakładów i ograniczenie przez władze rozwoju przemysłu spółdzielczego i prywatnego spowodowały pojawienie się na rynku w okręgu permanentnej nierównowagi w zakresie podstawowych artykułów konsumpcyjnych. Zbiurokratyzowane zakłady państwowe nie były bowiem w stanie wyrównać spadku produkcji dóbr i usług w przemyśle drobnym.

Tendencja do koncentracji technicznej produkcji w coraz większych zakładach uległa w WOP-ie zmianie dopiero po 1980 r., w związku z wybuchem wielkiego kryzysu ekonomicznego i stworzeniem lepszych warunków dla rozwoju drobnej wytwórczości. Przyczynił się również do tego rozwój przedsiębiorstw zagranicznych, w których przeważają jednostki drobne, bowiem dotychczas tylko jedno osiągnęło duże rozmiary - Comindex w Warszawie - zatrudniające w 1990 r. 1253 pracowników. W rezultacie, w końcu 1985 r. udział przemysłu drobnego i średniego w zatrudnieniu w całym przemyśle wzrósł o 2-3%, przy spadku udziału przemysłu wielkiego, a głównie zakładów największych, które znacznie zmniejszyły zatrudnienie.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że w 1985 r. zatrudnienie w przemyśle drobnym i średnim WOP-u przekroczyło poziom z 1980 r., podczas gdy w przemyśle wielkim miał miejsce duży spadek bezwzględnej liczby zatrudnionych i jego zdolności produkcyjne są w dużym stopniu niewykorzystane.

Jest to zjawisko niepokojące, ponieważ wielki przemysł WOP-u ma bardziej nowoczesny i o mniejszym stopniu zużycia, zbudowany po wojnie majątek produkcyjny. Według danych z końca 1989 r. średni stopień zużycia majątku trwałego w przemyśle WOP-u wynosił około 45% i był znacznie niższy niż w innych starych okręgach przemysłowych Polski. Niski stopień wykorzystania zdolności produkcyjnych względnie nowoczesnego przemysłu stanowi również formę marnotrawstwa. Trzeba jednak stwierdzić, że w porównaniu z przemysłem zachodnioeuropejskim przemysł WOP-u wykazuje duże zacofanie technologiczne. Uniemożliwia to wyrobom WOP-u konkurencję na rynkach krajów rozwiniętych.

Z powyższych względów zagadnienie restrukturyzacji technologicznej wielkich, średnich i drobnych zakładów stanowi jeden z najważniejszych problemów WOP-u. W przemyśle drobnym i średnim restrukturyzacja technologiczna następuje powoli głównie w wyniku rozwoju zagranicznych przedsiębiorstw przemysłowych. Natomiast w przemyśle wielkim,

stanowiącym dotychczas własność państwa, postępuje stale proces starzenia się i zużycia nienowoczesnych maszyn i urządzeń produkcyjnych. Problem restrukturyzacji technologicznej przemysłu wielkiego WOP-u jest niemożliwy do rozwiązania bez restrukturyzacji własnościowej, która powinna pójść w kierunku tworzenia wspólnych przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego (joint ventures, spółki akcyjne i inne).

Korzystna tendencja wzrostu roli przemysłu drobnego i średniego w przemyśle WOP-u występowała również w latach 1985-90. Brak danych statystycznych uniemożliwia jeszcze dokładne zbadanie tego zagadnienia.

6. Zmiany struktury gałęziowej przemysłu

Dostępne dane statystyczne umożliwiły zbadanie zmian struktury gałęziowej przemysłu WOP-u nie tylko według dziewięciu grup gałęzi, lecz także według 23 gałęzi. Wymagało to jednak żmudnych i czasochłonnych prac archiwalnych. Jak wynika z danych tabel: 3 i 4, przed II wojną światową w przemyśle WOP-u dominował względnie przemysł maszynowo-metalowy, który skupiał w 1938 r. 47,3% zatrudnionych w tym dziale gospodarki. Przemysł ten obejmuje 5 gałęzi, wyodrębnionych w obecnej klasyfikacji GUS: metalowy, maszynowy, precyzyjny, środków transportu oraz elektrotechniczny i elektroniczny. Spośród nich w 1938 r. najważniejszą rolę odgrywały przemysł metalowy i środków transportu. Skupiały one po 15,7% ogółu zatrudnionych w przemyśle o kręgu.

Z innych grup gałęzi wyróżniał się, przemysł lekki (włókienniczy, odzieżowy i skórzano-obuwniczy), który skupiał 12% wszystkich zatrudnionych. Pozostałe grupy gałęzi były słabiej rozwinięte i żadna z nich nie skupiała więcej niż 10% zatrudnionych w przemyśle okręgu.

W okresie powojennym główny nacisk władze PRL położyły na odbudowę i rozbudowę przemysłu maszynowo-metalowego, wytwarzającego głównie środki produkcji. Jego rola w strukturze przemysłowej WOP-u stale rosła, ponieważ wykazywał on obok przemysłu metalurgicznego wyższą dynamikę wzrostu produkcji i zatrudnienia, które zwiększyło się w latach 1946-80 z 15,3 tys. do 220 tys. osób, tj. prawie piętnastokrotnie. W rezultacie jego udział w zatrudnieniu przemysłowym okręgu podniósł się z 28,1% w 1946 r. do 56,5% w 1980r., tj. dwukrotnie. Tendencja wzrostu specjalizacji WOP-u w przemyśle maszynowo-metalowym uległa zmianie dopiero po 1980 r., w związku z rozpoczętą reformą gospodarczą Polski, w toku której preferuje się rozwój przemysłów produkujących środki konsumpcji i wyroby na potrzeby lokalne. W konsekwencji, w 1985 r. udział tej grupy przemysłów w całym zatrudnieniu zmniejszył się nieco - do 54%, przy pewnym wzroście znaczenia przemysłów: paliwowo-energetycznego, metalurgicznego, chemicznego i spożywczego oraz tzw. pozostałych gałęzi. W przemyślach tych uruchomiono bowiem po 1980 r. nowe, wielkie zakłady lub oddziały zakładów, których budowę rozpoczęto wcześniej, zwiększając przeważnie zatrudnienie.

Tabela 3

Zmiany w strukturze zatrudnienia w przemyśle Warszawskiego Okręgu Przemysłowego w latach 1938 -1985 według grup gałęzi
 Changes in the structure of industrial employment in Warsaw Industrial District during 1938-1985 according to groups of branches

Grupa gałęzi	Zatrudnienie w tysiącach osób							Struktura w %						
	1938	1946	1949	1960	1970	1980	1985	1938	1946	1949	1960	1970	1980	1985
O g ó ł e m	154,0	54,5	92,8	252,6	374,4	389,2	334,4	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Paliwowo- -energetyczny	3,0	4,9	4,3	5,9	8,0	8,6	9,8	1,9	9,0	4,6	2,3	2,1	2,2	2,9
Metalurgiczny	1,4	0,2	0,7	4,2	10,3	10,8	9,6	0,9	0,4	0,8	1,7	2,8	2,8	2,9
Maszynowo- -metalowy	72,8	15,3	29,6	115,2	205,7	220,0	180,7	47,3	28,1	31,9	45,6	54,9	56,5	54,0
Chemiczny	14,3	6,8	11,6	23,6	30,0	28,0	26,1	9,3	10,6	12,4	9,3	8,0	7,2	7,8
Mineralny	10,4	3,2	7,8	15,7	14,5	20,9	15,0	6,8	5,9	8,4	6,2	3,9	5,4	4,5
Drzewno- -papierniczy	8,7	4,0	6,5	12,1	13,8	12,9	10,5	5,6	7,3	6,9	4,8	3,7	3,3	3,1
Lekki	19,7	9,2	17,8	33,2	37,9	35,3	30,3	12,8	16,9	19,2	13,2	10,1	9,1	9,1
Spożywczy	13,9	8,8	11,5	24,6	31,1	26,1	25,0	9,0	16,1	12,4	9,7	8,3	6,7	7,5
Pozostałe gałęzie	9,8	3,1	4,1	18,2	23,1	26,6	27,4	6,4	5,7	4,4	7,2	6,2	6,8	8,2
Wskaźnik specjalizacji:								51,9	40,6	42,9	50,6	57,7	58,9	56,8

Opracowano na podstawie ankiet GUS z 1938 r. oraz kartotek zakładów i miejscowości przemysłowych GUS z lat: 1946, 1949, 1960, 1970, 1980 i 1985.

Zmiany w strukturze gałęziowej zatrudnienia w przemyśle
Warszawskiego Okręgu Przemysłowego w latach 1938-1985

Changes in the structure of industrial employment in Warsaw Industrial District
during 1938-1985 according to branches

Gałąź przemysłu	Zatrudnienie w tysiącach osób					Struktura w %				
	1938	1946	1975	1980	1985*	1938	1946	1975	1980	1985
Paliw	0,3	0,9	1,3	1,3	1,6	0,2	1,6	0,3	0,3	0,5
Energetyczny	2,7	4,0	7,0	7,3	8,2	1,7	7,3	1,7	1,9	2,4
Hutnictwo żelaza	-	-	10,4	10,1	8,0	-	-	2,6	2,6	2,4
Hutnictwo met. nieżelaznych	1,4	0,2	0,4	0,7	1,6	0,9	0,4	0,1	0,2	0,5
Metalowy	24,2	3,6	21,5	17,6	14,2	15,7	6,6	5,3	4,5	4,2
Maszynowy	7,8	2,4	40,2	39,5	33,4	5,1	4,4	9,9	10,1	10,0
Precyzyjny	1,8	1,5	36,8	32,4	26,4	1,2	2,7	9,1	8,3	7,9
Środków transportu	24,2	4,7	48,4	52,4	45,6	15,7	8,6	12,0	13,5	13,6
Elektrotechn. i elektron.	14,8	3,1	76,9	78,1	61,1	9,6	5,7	19,0	20,1	18,3
Chemiczny	14,3	5,8	31,5	28,0	26,1	9,3	10,6	7,8	7,2	7,8
Materiałów budowlanych	6,0	0,8	13,5	14,0	9,2	3,9	1,5	3,3	3,6	2,8
Szklarski	3,9	2,3	6,2	5,8	4,9	2,5	4,2	1,5	1,5	1,5
Ceramiki szlachetnej	0,5	0,1	1,0	1,1	0,9	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3
Drzewny	4,3	2,6	11,1	9,8	8,2	2,8	4,8	2,7	2,5	2,4
Papierniczy	4,4	1,4	4,0	3,1	2,3	2,9	2,6	1,0	0,8	0,7
Włókienniczy	11,5	6,1	14,0	12,4	9,4	7,5	11,2	3,5	3,2	2,8
Odzieżowy	4,6	1,8	18,8	16,5	14,5	3,0	3,3	4,6	4,2	4,3
Skórzany	3,6	1,3	7,3	6,4	6,4	2,3	2,4	1,8	1,6	1,9
Spożywczy	13,9	8,8	30,2	26,1	25,0	9,0	16,2	7,5	6,7	7,5
Poligraficzny	7,5	2,3	15,5	13,5	11,6	4,9	4,2	3,8	3,5	3,5
Pozostałe branże**	2,3	0,8	9,0	13,1	15,8	1,5	1,5	2,2	3,4	4,7
O g ó ł e m	154,0	54,5	405,0	389,2	334,4	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Wskaźnik specjalizacji gałęziowej:						30,3	28,6	30,3	31,0	30,2

x/bez zagranicznych przedsiębiorstw przemysłowych, zatrudniających około 12 tysięcy osób

xx/ z przemysłem paszowym, który zatrudniał w roku: 1975-0,1 tys. osób, w 1980-0,3 tys. osób,

w 1985-0,4 tys. osób.

Opracowano na podstawie ankiet GUS z 1938 r. i kartotek zakładów przemysłowych GUS z lat: 1946, 1975, 1980 i 1985.

Tabela 5

Zmiany struktury zatrudnienia w przemyśle Warszawy w latach 1938-1985 według grup gałęzi
 Changes in the structure of industrial employment in Warsaw during 1938-1985 according to groups of branches

Grupa gałęzi	Zatrudnienie w tysiącach osób					Struktura w %				
	1938	1946	1975	1980	1985**	1938	1946	1975	1980	1985
Paliwowo-energetyczny	2,4	3,8	6,6	6,7	7,6	1,9	12,0	2,3	2,5	3,2
Metalurgiczny	1,4	0,2	10,8	10,7	9,5	1,1	0,6	3,8	4,0	4,1
Maszynowo-metalowy	66,5	10,7	173,7	167,3	137,3	53,6	33,7	61,4	62,0	58,6
Chemiczny	10,2	2,6	15,3	13,9	14,0	8,2	8,2	5,4	5,1	6,0
Mineralny	3,2	0,8	9,0	9,6	6,7	2,6	2,6	3,2	3,5	2,8
Drzewno-papierniczy	6,1	2,6	6,4	5,0	4,4	4,9	8,2	2,3	1,9	1,9
Lekki	13,4	2,9	21,5	18,5	17,4	10,8	9,1	7,6	6,8	7,4
Spożywczy	12,1	5,6	19,5	15,9	14,6	9,7	17,7	6,9	5,9	6,2
Pozostałe gałęzie	8,9	2,5	20,2	22,4	22,9	7,2	7,9	7,1	8,3	9,8
O g ó ł e m	124,2	31,7	283,0	270,0	234,4	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Wskaźnik specjalizacji wg grup gałęzi:						56,9	43,4	63,2	63,7	60,8

x/ w granicach z 1985 roku

xx/ łącznie z zatrudnionymi w zagranicznych przedsiębiorstwach przemysłowych

Opracowano na podstawie ankiet GUS z 1938r. i kartotek zakładów przemysłowych GUS z lat: 1946, 1975, 1980 i 1985.

Zmiany struktury zatrudnienia w przemyśle Warszawy w latach 1938-1985 według gałęzi
 Changes in the structure of industrial employment in Warsaw during 1938-1985 according to branches

Gałąź przemysłu	Zatrudnienie w tysiącach osób					Struktura w %				
	1938	1946	1975	1980	1985**	1938	1946	1975	1980	1985
Paliw	0,3	0,9	1,1	1,2	1,4	0,2	2,8	0,4	0,5	0,6
Energetyczny	2,1	2,9	5,5	5,5	6,2	1,7	9,2	1,9	2,0	2,6
Hutnictwo żelaza	-	-	10,3	10,0	7,9	-	-	3,6	3,7	3,4
Hutnictwo met. nieżelaznych	1,4	0,2	0,5	0,7	1,6	1,1	0,6	0,2	0,3	0,7
Metalowy	22,6	2,8	15,1	12,2	10,3	18,2	8,8	5,3	4,5	4,4
Maszynowy	4,9	1,4	27,3	27,4	23,2	4,0	4,4	9,7	10,2	9,9
Precyzyjny	1,8	1,1	30,0	26,0	21,8	1,5	3,5	10,6	9,6	9,3
Środków transportu	23,0	3,0	41,6	42,8	38,9	18,5	9,4	14,7	15,9	16,6
Elektrotechn. i elektron.	14,2	2,4	59,7	58,9	43,1	11,4	7,6	21,1	21,8	18,4
Chemiczny	10,2	2,6	15,3	13,9	14,0	8,2	8,2	5,4	5,1	6,0
Materiałów budowlanych	1,7	0,4	8,1	9,0	6,2	1,4	1,3	2,9	3,3	2,6
Szklarski	1,3	0,4	0,9	0,6	0,5	1,0	1,3	0,3	0,2	0,2
Ceramiki szlachetnej	0,2	-	0,0	0,0	0,0	0,2	-	0,0	0,0	0,0
Drzewny	3,0	1,8	5,0	4,0	3,7	2,4	5,7	1,8	1,5	1,6
Papierniczy	3,1	0,8	1,4	1,0	0,7	2,5	2,5	0,5	0,4	0,3
Włókienniczy	5,6	0,5	3,6	3,6	2,9	4,5	1,6	1,3	1,3	1,2
Odzieżowy	4,4	1,6	13,0	10,4	9,8	3,5	5,0	4,6	3,8	4,2
Skórzany	3,4	0,8	4,9	4,5	4,7	2,8	2,5	1,7	1,7	2,0
Spożywczy	12,1	5,6	19,5	15,9	14,6	9,7	17,7	6,9	5,9	6,2
Poligraficzny	7,4	2,3	16,1	13,4	11,5	6,0	7,3	6,3	5,0	4,9
Pozostałe branże	1,5	0,2	5,1	9,0	11,4	1,2	0,6	1,8	3,3	4,9
O g ó ł e m	124,2	31,7	283,0	270,0	234,4	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Wskaźnik specjalizacji gałęziowej:						32,9	20,3	32,6	33,0	31,6

x/ w granicach z 1985 roku

xx/ łącznie z zatrudnionymi w zagranicznych przedsiębiorstwach przemysłowych

Opracowano na podstawie ankiet GUS z 1938 r. i kartotek zakładów przemysłowych GUS z lat: 1946, 1975, 1980 i 1985.

Natomiast w przemyśle maszynowo-metalowym zatrudnienie spadło w latach 1980- 85 o około 40 tys. osób (tabela 3). Tendencję wzrostu specjalizacji przemysłowej WOP-u po II wojnie światowej i jej odwrócenie się po 1980 r. precyzyjnie ilustruje obliczony w tym celu wskaźnik specjalizacji. Jego wartość podniosła się z 40,6 w roku 1946 do 42,9 w 1949, 50,6 w 1960, 57,7 w 1970 i 58,9 w 1980.

Tendencja wzrostu specjalizacji wystąpiła w latach 1946-80 również w strukturze przemysłu WOP-u, rozpatrywanej według 23 gałęzi przemysłu. Świadczy o tym wzrost wartości obliczonego również dla układu gałęziowego wskaźnika specjalizacji z 28,6 w 1946r. do 30,2 w 1985 r. (tabela 4). W strukturze przemysłu WOP-u, rozpatrywanej według gałęzi, najważniejszą rolę odgrywa przemysł elektrotechniczny i elektroniczny (18,3% ogółu zatrudnionych), a ponadto do wiodących zaliczają się przemysły: środków transportu, maszynowy, precyzyjny, chemiczny i spożywczy.

Należy podkreślić, że w przemyśle: elektronicznym, precyzyjnym i farmaceutycznym, zaliczanych do przemysłów wysokiej techniki i ściśle powiązanych z warszawskim ośrodkiem naukowym, WOP koncentruje ponad 1/3 krajowego potencjału produkcyjnego, będąc ich najważniejszym skupiskiem w Polsce. Ponad 25% zatrudnionych w przemyśle WOP-u stanowią pracownicy przemysłów wysokiej techniki.

Nowym elementem struktury gałęziowej przemysłu WOP-u stało się po II wojnie światowej hutnictwo żelaza i stali, reprezentowane przez dużą hutę stali szlachetnych, zlokalizowaną w 1951r. w Warszawie (Huta Warszawa). Ze względu na wielką energochłonność, materiałochłonność i transportochłonność oraz szkodliwość dla środowiska stolicy i słabe powiązanie z miejscowym rynkiem zbytu, zbudowanie tej huty w stolicy należy uznać za wielki błąd lokalizacyjny, który spowodował szereg trudnych do rozwiązania problemów. Przy lokalizacji tej huty, ówczesne, centralne władze państwowe kierowały się względami politycznymi, a nie ekonomicznymi. Ze względu na wysoki stopień zużycia urządzeń produkcyjnych, najbardziej szkodliwe dla środowiska wydziały huty, w tym stalownię, należałoby zlikwidować. Innymi słowy, Huta Warszawa wymaga pilnej restrukturyzacji profilu produkcyjnego.

Analiza ukształtowanej w latach 1945-80 struktury gałęziowej przemysłu WOP-u, z uwzględnieniem popytu na lokalnym rynku zbytu, wykazuje że występują w niej duże dysproporcje. Nadmiernie rozbudowane zostały bowiem niektóre gałęzie produkujące na potrzeby całego kraju i na eksport (np. hutnictwo żelaza, przemysł maszynowy, środków transportu) przy równoczesnym niedorozwoju gałęzi produkujących głównie artykuły konsumpcyjne na zaspokojenie potrzeb lokalnego rynku zbytu aglomeracji stołecznej, np. przemysły: spożywczy, odzieżowy, drzewny, papierniczy i poligraficzny. Należy wyrazić nadzieję, że dysproporcje te w warunkach gospodarki rynkowej zostaną szybko zlikwidowane.

Jak wynika z tabel 5 i 6, tendencje zmian w strukturze przemysłu Warszawy według gałęzi i grup gałęzi były podobne jak w całym WOP-ie. Omówione zostały one szczegółowo w innym opracowaniu autora (Misztal 1990).

7. Zmiany struktury przestrzennej przemysłu

Struktura przestrzenna przemysłu WOP-u ukształtowała się w głównych zarysach w okresie industrializacji kapitalistycznej. Jej centralnym i najważniejszym elementem od początku rozwoju przemysłowego na tym obszarze był i jest nadal ośrodek warszawski.

W 1938 r. rozpatrywany w dzisiejszych granicach ośrodek ten skupiał 76,8% całego zatrudnienia w przemyśle okręgu, a z rzemiosłem przemysłowym 80,4%. Niemal całkowite zniszczenie w latach 1939-45 Warszawy spowodowało, że w pierwszych latach po wojnie znaczenie ośrodka centralnego poważnie zmalało. W końcu 1946 r. skupiał on tylko 58% całego zatrudnienia w przemyśle WOP-u a z rzemiosłem przemysłowym 61,2%. Jakkolwiek w wyniku szybkiej odbudowy w pierwszym, powojennym piętnastoletniu, udział Warszawy w zatrudnieniu przemysłowym WOP-u podniósł się w 1960 r. do 75%, to po rozpoczęciu w 1965 r. akcji deglomeracji Warszawy, zaczął się zmniejszać. Jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli 1, tendencja ta trwała do 1985 r. i trwa nadal. W 1985 r. udział ten wynosił 67,7%, a z rzemiosłem przemysłowym 64,2%, czyli kształtował się na poziomie niewiele wyższym niż w 1946 r.

Duży deficyt siły roboczej w odbudowywanej ze zniszczeń stolicy powodował, że po wojnie odbudowywano i rozbudowywano na szeroką skalę przemysł na terenach podwarszawskich, gdzie uspołecznione przedsiębiorstwa chętnie lokalizowały swe zakłady ze względu na korzyści aglomeracji (tzw. korzyści bliskiego położenia). W rezultacie, trzydzieści lat po wojnie na terenach podwarszawskich zatrudnienie w przemyśle osiągnęło 122 tys. osób, tj. niemal tyle, ile pracowało w przemyśle całego okręgu w 1938 r. Objęcie w 1965 r. akcją deglomeracji nie tylko Warszawy, lecz także terenów WOP-u, znajdujących się w ówczesnych granicach woj. warszawskiego wpłynęło na znaczne osłabienie tempa rozwoju przemysłowego na terenach podmiejskich. Odtąd nowe zakłady przemysłowe zorientowane na warszawski rynek zbytu i kooperację z przemysłem stolicy lokalizowano planowo poza granicami WOP-u, głównie w ośrodkach Mazowsza, dysponujących dużymi rezerwami siły roboczej.

Na obszarze WOP-u po 1945 r. przemysł rozbudowywano przeważnie w ośrodkach, gdzie już przed 1939 r. istniały jego załączki. Toteż zupełnie nowych ośrodków pojawiło się tu do 1980 r. niewiele i nie zlikwidowano rażących dysproporcji w uprzemysłowieniu terenów WOP-u, położonych po obu stronach Wisły.

Wbrew zasadom zawartym w opracowywanych od 1946 r., kolejnych wersjach planów zagospodarowania przestrzennego regionu i byłego województwa warszawskiego, wielki przemysł rozbudowywany był głównie na terenach lewobrzeżnej części WOP-u, a zwłaszcza w ośrodkach leżących przy linii kolejowej Warszawa- Katowice, w Ursusie (przyłączonym do Warszawy w 1977 r.), Piastowie, Pruszkowie, Milanówku, Grodzisku Maz., Żyrardowie i Skierniewicach, w mniejszym stopniu w ośrodkach położonych przy linii Warszawa-Poznań (Ożarów, Błonie, Teresin, Sochaczew), przy linii Warszawa-Kraków (Piaseczno, Drwalew) oraz przy zbudowanej w 1945 r. linii Skierniewice-Łuków (Tarczyn i Góra Kalwaria). Lokalizacja wielkich fabryk w trójkącie Warszawa-Grodzisk Maz.- Błonie i budowa towarzyszących im osiedli mieszkaniowych spowodowały wyłączenie z użytkowania rolniczego wielu tysięcy hektarów najbardziej urodzajnych w strefie podmiejskiej Warszawy gruntów uprawnych, przynoszących wysoką rentę gruntową.

Tymczasem, na słabo uprzemysłowionych do 1939 r. terenach WOP-u, położonych po prawej stronie Wisły, gdzie dominują mało urodzajne, płaszczyste gleby i występują do dziś znaczne rezerwy siły roboczej, przemysł był po 1945 r. rozbudowywany na mniejszą skalę. Niemniej, w wielu ośrodkach p. awobrzeżnych rozbudowano istniejące lub zlokalizowano nowe, wielkie zakłady przemysłowe, zwłaszcza przy linii kolejowej Warszawa-Białystok i jej odgałęzieniu do Ostrołęki (Zielonka z pobliskimi Markami, Kobyłka, Wołomin, Łochów, Ostrówek, Wyszaków), a także przy liniach: Warszawa-Siedlce (Dębe Wielkie, Stojadła, Mińsk Maz.), Warszawa-Lublin (Otwock i Garwolin) i Warszawa-Gdańsk (Legionowo, Nowy Dwór Maz.). Zmiany w rozmieszczeniu przemysłu WOP-u w latach 1946-85 można śledzić na dwóch mapach, załączonych do opracowania (mapy 1 i 2).

Rozbudowa uciążliwego przemysłu wielkiego, emitującego duże ilości pyłów i gazów lub odprowadzającego szkodliwe i nieoczyszczone ścieki spowodowała poważne zagrożenia środowiska w dzielnicach Warszawy (Żoliborz, Praga Północ, Mokotów) oraz w niektórych ośrodkach lewobrzeżnej części okręgu. Zagrożenie to widać bardzo wyraźnie w trójkącie Warszawa - Żyrardów - Sochaczew, gdzie na skutek zanieczyszczenia ściekami przemysłowymi małych rzek występuje ostry deficyt wody. Zbadanie zagrożenia środowiska przez przemysł WOP-u wymaga specjalnego opracowania.

Dynamika rozwoju przemysłowego poszczególnych ośrodków przemysłowych WOP-u w latach 1945-85 była dość zróżnicowana. Pomijając Warszawę, najwyższym tempem wzrostu zatrudnienia w przemyśle wyróżniało się Piaseczno, które startując z nader niskiego poziomu zatrudnionych w przemyśle (około 300 osób), awansowało na drugą pozycję (po Warszawie) wśród ośrodków okręgu, skupiając w 1985 r. 8,8 tys. pracowników przemysłowych.

Wysoką dynamikę wzrostu zatrudnienia w przemyśle wykazywały w latach 1946-80 również Skierniewice (z 0,7 tys. do 8,2 tys.), Wyszaków (z 0,3 tys. do 6,0 tys.), Wołomin (z 0,6 tys. do 5,0 tys.), Mińsk Maz. (z 0,5 tys. do 5,2 tys.), Grodzisk Maz. (z 0,4 tys. do 3,8 tys.), Marki (z 0,1 tys. do 3,2 tys.), Błonie (z 0,4 tys. do 3,0 tys.) i Milanówek (z 0,5 tys. do 2,7 tys.).

Zatrudnienie w przemyśle ważniejszych ośrodków przemysłowych Warszawskiego Okręgu Przemysłowego w latach 1938-1985

Industrial employment in main centres of Warsaw Industrial District during 1938-1985

Ośrodek	w tysiącach osób									
	1938	1946	1949	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985
Warszawa	124,2	31,6	61,8	140,8	189,5	245,7	268,0	282,9	269,2	234,4
Piaseczno	0,1	0,3	0,2	0,5	2,3	4,6	5,5	6,2	8,9	8,8
Pruszków	3,7	3,5	5,1	6,1	9,3	10,0	11,1	10,3	9,0	8,5
Żyrardów	5,0	5,6	8,4	7,8	9,1	10,4	11,5	11,5	10,1	8,2
Skierniewice	0,5	0,7	0,7	1,4	2,4	5,3	7,4	8,6	8,2	8,0
Sochaczew	2,9	2,7	3,8	4,3	5,1	5,7	6,5	6,6	6,5	6,2
Mińsk Maz.	0,6	0,5	0,4	1,8	2,5	4,2	4,6	5,4	5,2	5,6
Wyszaków	0,6	0,3	0,4	0,5	0,5	1,8	2,4	5,2	6,0	5,3
Wołomin	1,0	0,6	0,8	1,0	2,5	2,8	4,4	4,8	5,0	4,3
Garwolin	0,1	.	0,2	0,3	0,3	0,2	0,7	1,9	2,0	3,5
Konstancin-Jez.	1,3	0,5	1,3	1,7	2,1	2,7	2,9	2,7	2,8	3,2
Grodzisk Maz.	0,9	0,4	1,0	2,3	3,1	3,4	4,4	4,4	3,8	3,1
Marki	0,8	0,1	0,3	0,6	0,9	1,5	2,0	3,8	3,2	2,8
Blonie	0,3	0,4	0,5	1,0	1,4	2,0	3,1	3,4	3,0	2,5
Milanówek	0,2	0,5	0,9	1,6	1,9	2,1	2,5	2,7	2,7	2,5
Ożarów Maz.	1,1	0,7	1,7	1,9	2,0	2,7	3,5	2,9	3,1	2,4
Otwock	0,1	0,1	0,2	0,5	0,7	0,7	1,5	2,5	2,2	2,4
Góra Kalwaria	.	.	.	0,2	0,4	0,9	2,2	2,7	2,6	2,3
Zielonka	0,1	.	.	0,5	0,5	1,2	1,5	1,6	1,9	2,1
Legionowo	0,3	.	0,1	0,4	0,9	1,4	1,8	2,4	2,1	1,8
Nowy Dwór Maz.	0,4	0,1	0,1	0,7	1,1	1,7	1,7	2,1	2,1	1,8
Piastów	1,5	0,4	1,0	1,8	1,9	2,4	2,9	2,6	1,9	1,6
Karczew	.	0,3	0,3	0,3	0,3	0,7	0,9	1,0	1,7	1,5
Łochów	0,2	.	.	0,3	0,3	0,4	1,2	1,2	1,9	1,4
Tarczyn	0,2	0,1	0,1	0,6	0,4	0,5	1,7	1,4	1,2	1,2
Ostrówek	0,2	0,2	0,3	0,5	0,5	0,9	1,1	1,1	1,2	1,2
Teresin	0,1	.	.	0,1	0,4	0,5	0,9	0,9	1,1	1,2
Mazczonów	.	.	.	0,5	0,5	1,2	1,3	1,2	0,9	0,7

x/ z uczniami, bez prywatnego rzemiosła przemysłowego.

Kropka oznacza zatrudnienie poniżej 50 osób.

Opracowano na podstawie ankiet GUS z 1938 r. i kartotek zakładów i miejscowości przemysłowych GUS z lat: 1946, 1949, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980 i 1985.

a z mniejszych ośrodków także Garwolin, Legionowo, Nowy Dwór Maz., Otwock i Tarczyn. Natomiast dynamika rozwoju przemysłowego starych, uformowanych jeszcze w XIX w. ośrodków jak Żyrardów, Pruszków, Konstancin-Jeziorna była znacznie słabsza, o czym świadczą tylko dwu-trzykrotny wzrost zatrudnienia w przemyśle (tabela 7).

Należy zaznaczyć, że całkowicie nowych, przeważnie niewielkich ośrodków przemysłowych, w których zlokalizowano głównie zakłady drobne i średnie, powstało w WOP-ie w latach 1945-80 tylko 10: Góra Kalwaria, Pilawa, Głina, Dębe Wielkie, Józefów, Stara Miłosna, Sulejówek, Wieliszew, Płochocin i Zalesie Górne.

W wyniku kryzysu ekonomicznego, który wybuchł w Polsce w 1980 r., niemal we wszystkich ośrodkach przemysłowych WOP-u, zatrudnienie w przemyśle uspołecznionym znacznie zmalało. Do 1989 r. ośrodki te nie osiągnęły jeszcze stanu zatrudnienia w przemyśle z 1980r. Trzeba zaznaczyć, że w wielu ośrodkach WOP-u (Warszawa, Żyrardów, Pruszków, Skierniewice i Sochaczew) spadek zatrudnienia w przemyśle rozpoczął się już w 1976 r., co zwiastowało nadchodzący kryzys.

Jednakże mimo kryzysu, który odczuły głównie zakłady państwowe i spółdzielcze, rozwój przedsiębiorstw zagranicznych spowodował powstanie w WOP-ie po 1980 r. sześciu nowych, wiejskich ośrodków, zatrudniających w przemyśle 100-500 osób: Chrosta, Feliksów, Jaktorów, Michałowice, Raszyn i Skuszew, nie licząc wsi z niższym zatrudnieniem. Przedsiębiorstwa zagraniczne lokalizują się bowiem dość chętnie na terenach WOP-u nie tylko w miastach, lecz także w ośrodkach wiejskich, gdzie nie było dotychczas przemysłu, a istnieją wolne obiekty lub tereny budowlane i mieszkańcy posiadają odpowiednie kwalifikacje, gdyż dojeżdżali codziennie do pracy w zakładach przemysłowych Warszawy. Wyższe płace na miejscu w przedsiębiorstwach zagranicznych stanowiły wystarczającą zachętę do zrezygnowania z pracy w Warszawie.

Wielkie zmiany zaszły w latach 1945-80 w strukturze przestrzennej przemysłu Warszawy. Polegają one głównie na planowym skupieniu większości potencjału produkcyjnego przemysłu stolicy w kilku tzw. dzielnicach i zespołach przemysłowych, oddzielonych funkcjonalnie od osiedli mieszkaniowych. Zmiany te przedstawiono bardziej szczegółowo we wcześniejszym opracowaniu (Misztal 1990).

Spadkowi zatrudnienia w przemyśle państwowym i spółdzielczym w większości ośrodków WOP-u towarzyszył od 1981 r. duży wzrost zatrudnienia w prywatnym rzemiośle przemysłowym, dzięki zmianie w 1981 r. przepisów ograniczających jego rozwój. W Warszawie zatrudnienie w rzemiośle przemysłowym zwiększyło się w latach 1980-85 o 9 tys. osób, tj. o 25%. Jeszcze szybciej prywatne rzemiosło przemysłowe rozwijało się w małych, podwarszawskich miastach i osiedlach wiejskich. Największym, po Warszawie, jego skupieniem stał się Józefów, gdzie w rzemiośle przemysłowym zatrudnionych było w 1985 r. 3 tys. osób. W Józefowie liczba pracujących w rzemiośle 15 razy przekroczyła liczbę pracujących w słabo rozwiniętym przemyśle. Ponadto pod względem liczby pracujących

w rzemiośle przemysłowym wyróżniały się: Łomianki - 2,3 tys. osób, Otwock - 1,8 tys., Pruszków - 1,6 tys., Legionowo - 1,3 tys., Sulejówek - 1,2 tys., Marki - 1,2 tys., Piaseczno - 1,1 tys., Piastów - 1,0 tys., Wesoła - 1,0 tys., Wołomin - 1,0 tys., Zielonka - 1,0 tys. i Ząbki - 1,0 tys. oraz osiedla wiejskie w gminach Michałowice - 2,3 tys. i Raszyn - 1,6 tys.. Dzięki możliwości znalezienia stosunkowo dobrze płatnej pracy na miejscu, liczni mieszkańcy podwarszawskich miast i miasteczek zrezygnowali po 1980 r. z codziennych dojazdów do pracy w Warszawie lub innych ośrodków okręgu.

Dopiero na początku 1990 r. nastąpiło zahamowanie burzliwego rozwoju rzemiosła w WOP-ie, w związku z wprowadzeniem wysokich podatków, opłat za lokale użytkowe oraz ustaleniem zbyt wysokich odsetek od kredytów bankowych. Należy żywić nadzieję, że zahamowanie to nie będzie zbyt długotrwałe. Burzliwy rozwój rzemiosła przemysłowego jest bowiem wyrazem procesu restrukturyzacji własnościowej wytwórczości przemysłowej, a wielu dzisiejszych rzemieślników to potencjalni właściciele prywatnych fabryk.

8. Wnioski końcowe

W konkluzji przedstawionej powyżej oceny zmian w przemyśle WOP-u należy stwierdzić, że ukształtowane wg wzoru radzieckiego w okresie PRL struktury przemysłowe okręgu, a zwłaszcza własnościowa, organizacyjna, wielkościowa, gałęziowa i technologiczna, okazały się bardzo mało efektywne z punktu widzenia ekonomicznego i od dawna wymagają gruntownych zmian. Jednak rezultaty restrukturyzacji przemysłu w ramach reformy gospodarki narodowej, realizowanej w latach osiemdziesiątych są nader skromne i akcja ta wymaga przyspieszenia. Bez szybkiego dopasowania struktur przemysłowych WOP-u do wymagań gospodarki rynkowej, niemożliwe jest wydobycie okręgu i całego kraju z głębokiej recesji oraz polepszenie warunków bytowych ludności.

Źródła

Delimitacja okręgów przemysłowych, 1982, Opracowania Regionalne, GUS, Warszawa.

Izdębski H., 1990, *Prywatyzacja - podstawy prawne*, Warszawa

Kartoteki zakładów i miejscowości przemysłowych GUS, z lat: 1946, 1949, 1956, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980 i 1985
(IG i PZ PAN)

Materiały ankietowe wojewódzkich urzędów statystycznych w : Warszawie, Ostrołęce, Radomiu, Siedlcach i Skierniewicach, dotyczące przedsiębiorstw zagranicznych i joint ventures w latach 1989-1990.

Materiały statystyczne (ankiety) zakładów przemysłowych GUS z 1938 r., Archiwum GUS, IV Statystyka Przemysłu.

Materiały Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Warszawie o stanie bezrobocia w końcu 1990 r.

Miształ S., 1962, *Warszawski Okręg Przemysłowy - studium rozwoju i lokalizacji przemysłu*. Studia KPZK PAN, t. II, Warszawa.

Miształ S., 1990, *Strukturelle und räumliche Wandlungen in der der Industrie der Stadt Warschau w: Evolution of population and economic activities in urban regions*, Conference Papers 10, IG i PZ PAN, Warszawa, 82-97.

Okręgi przemysłowe w Polsce, 1985, GUS, Warszawa.

Przemysł 1991. Rocznik Statystyczny GUS, Warszawa.

Przestrzenne uprzemysłowienie kraju, 1987, GUS, Warszawa.

Roczniki statystyczne GUS z lat 1956-1961.

Roczniki statystyczne przemysłu GUS z lat 1945-1989.

Roczniki statystyczne województwa stołecznego warszawskiego z lat 1976- 1991, WUS.

Problems of restructuring of industry in Warsaw Industrial District

Summary

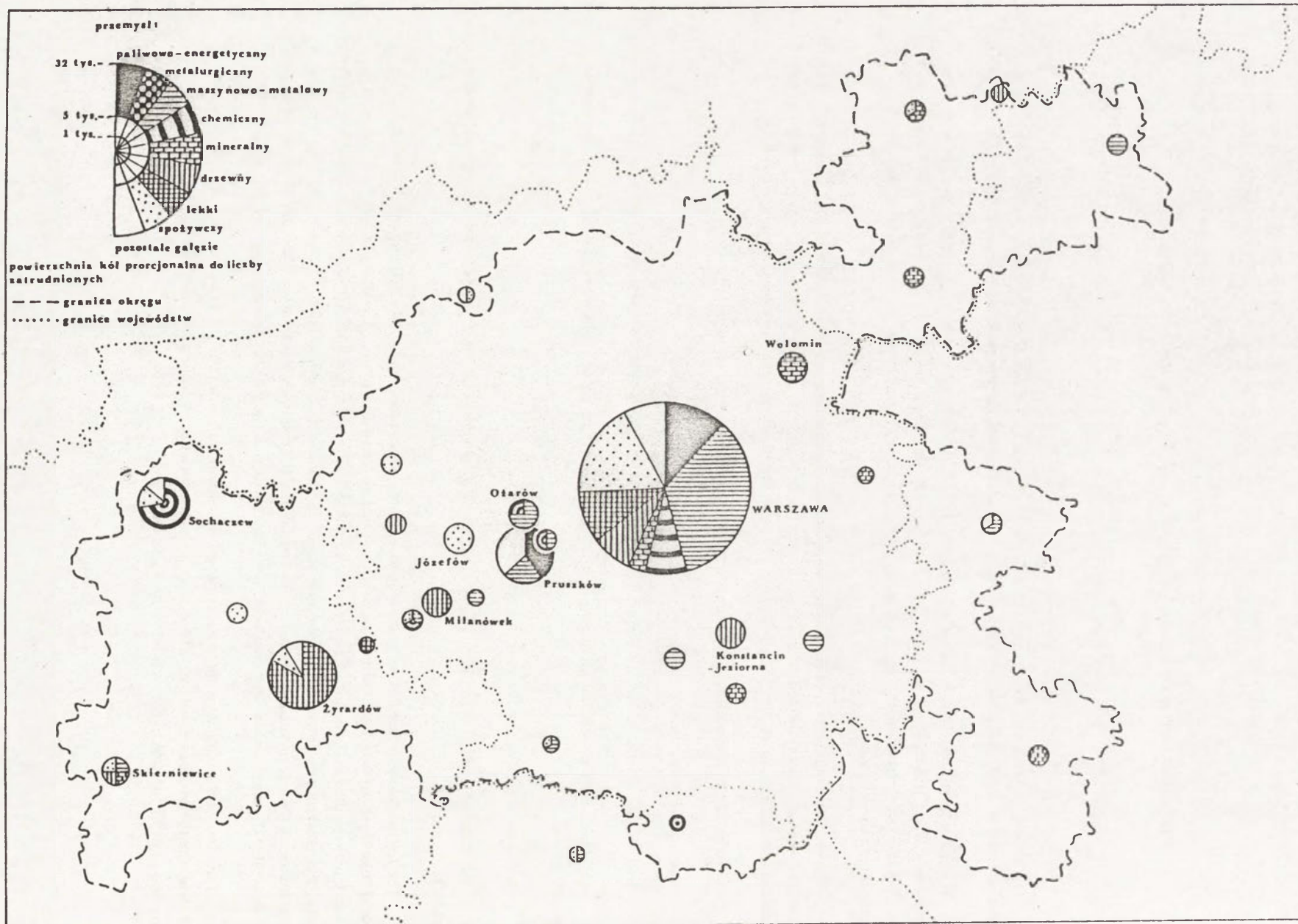
The article contains a synthetic evaluation of the structural transformations of industry in Warsaw Industrial District after the Second World War with special concern for the results achieved in the decade of 1980s.

The industry of the Warsaw Industrial District under discussion has been damaged in 90% in result of the Second World War. The investigations carried out have revealed that the structure of industry as formed after Second World War has been coined after the model Moscow Industrial District. The main characteristic features of such a structure are the following:

- the complete elimination of the private sector in manufacturing industry in favour of substituting it by the state-owned sector. It was decided to leave in private hands only handicraft which was besides rendering the stagnation trends because of the policy of the authorities aimed at reducing the private economic initiative;
- introduction of a centralized and bureaucratic system of industrial management;
- extreme degree of the organizational concentration of industry, mostly in multi-plant enterprises;
- high degree of technical manufacturing concentration in large factories (manifestation of gigantomania);
- domination of the branches producing means of production with paralel underdevelopment of those producing consumer goods;
- outdated technology in the majority of industrial branches;
- not rational location of numerous large factories also dangerous for the environment and producing mainly for export .

The industrial structure formed according to the Soviet model, both of the Warsaw Industrial District and the whole of Poland proved to be not effective and brought, among others, a permanent inbalance on the local and national market. It also resulted in the country's heavy foreign indebtedness and deepest and longest economic crisis in Poland's history. The massive protests of the people have forced the communist authorities to initiate in 1981 an economic reform involving the restructuring of industry. The process of restructuring however until the end of the decade was very slow. Also the results were very limited. The intensification of the process is to be observed only after 1989.

If the rate of the restructuring of industry within Warsaw Industrial District is not accelerated - the adapton of its structure to the demands of market economy may turn doubtful and supressing the present very deep recession may prove to be impossible in the nearest years to come.

Ośrodki przemysłowe Warszawskiego Okręgu Przemysłowego 1946

Industrial centres of Warsaw Industrial District 1946

Proces prywatyzacji przemysłu w województwie stołecznym warszawskim w latach 1980-1990

1. Uwagi wstępne

Praca zawiera wyniki badań wykonanych w 1991r. dotyczących rozwoju procesu prywatyzacji przemysłu i jego skutków przestrzennych na obszarze województwa stołecznego warszawskiego, na tle ogólnokrajowym. Prywatyzacja jest obecnie jednym z najważniejszych, jeśli nie najważniejszym kierunkiem restrukturyzacji przemysłu nie tylko w Polsce, lecz także we wszystkich krajach Europy, gdzie przemysł został znacjonalizowany.

Terminem prywatyzacja określa się sterowany przez władze państwowe proces przekształceń struktury własnościowej gospodarki narodowej lub jej poszczególnych działów, w kierunku odrodzenia lub zwiększenia roli sektora prywatnego. We wszystkich krajach, w których gospodarka została znacjonalizowana i wprowadzono nakazowo-rozdzielczy system gospodarowania, sektor prywatny uległ likwidacji albo jego rolę ograniczono do minimum. Obecnie wszystkie postkomunistyczne kraje europejskie deklarują powrót do gospodarki rynkowej, opartej głównie na przedsiębiorczości prywatnej, która okazała się najbardziej efektywna. Należy podkreślić, że proces prywatyzacji występuje również w niektórych krajach kapitalistycznych, gdzie państwo stało się w przeszłości właścicielem zbyt dużej części majątku narodowego. W krajach o gospodarce rynkowej udział państwa w produkcji przemysłowej nie jest duży i z reguły nie przekracza 20%, a własnością państwa są tam głównie zakłady o znaczeniu militarnym lub strategicznym.

W literaturze przedmiotu spotyka się również termin „reprivatyzacja”. Terminem tym określa się akcję zwracania przez państwo dawnym właścicielom, bądź ich spadkobiercom majątku produkcyjnego lub nieprodukcyjnego, znacjonalizowanego bez albo z symbolicznym tylko odszkodowaniem. Reprivatyzacja jest więc częścią składową procesu prywatyzacji, jedną z jej form.

Wśród krajów postkomunistycznych proces reprivatyzacji przemysłu jest najbardziej zaawansowany na obszarze byłej NRD, Czechosłowacji i Węgier, gdzie już w 1990r. stworzono podstawy prawne w tym zakresie. W Polsce brak jest dotychczas podstaw prawnych reprivatyzacji, gdyż opracowany przez rząd Bieleckiego projekt ustawy reprivatyzacyjnej został odrzucony w połowie 1990 r. przez poprzedni tzw. „kontraktowy” Sejm. Należy się spodziewać, że wybrany 27 października 1991 r., w pełni demokratycznych wyborach nowy

Sejm uchwali w bliskiej przyszłości ustawę reprivatyzacyjną, oczekiwaną z niecierpliwością zwłaszcza przez właścicieli i spadkobierców licznych, drobnych zakładów przemysłowych, przejętych przez władze państwowe po 1945 r. bez podstaw prawnych.

W Polsce proces prywatyzacji przemysłu rozpoczęły oficjalnie władze PRL w 1981 r. Dotychczas można wyróżnić kilka jej form. W przemyśle sensu largo, prywatyzacja najwcześniej objęła rzemiosło. Zniesienie na mocy uchwały Rady Ministrów Nr 112, z dnia 8 czerwca 1981 r., w sprawie rozwoju drobnej wytwórczości, dotychczasowych ograniczeń rozwoju prywatnego rzemiosła spowodowało jego burzliwy w latach osiemdziesiątych rozwój. W rezultacie zwiększał się stopniowo jego udział w przemysłowym zatrudnieniu i produkcji sprzedanej kraju. W latach 1980-90 liczba zakładów w rzemiosle przemysłowym Polski zwiększyła się ze 147.349 do 334.613, a liczba zatrudnionych z 327.963 do 721.336, tj. ponad dwukrotnie.

Inną formą realizowanej w Polsce od 1981 r. prywatyzacji przemysłu jest rozwój zagranicznych przedsiębiorstw drobnej wytwórczości na podstawie ustawy z 6 lipca 1982 r. o zasadach prowadzenia na terytorium PRL działalności gospodarczej w zakresie drobnej wytwórczości przez zagraniczne osoby prawne i fizyczne. Pierwsze, nieliczne przedsiębiorstwa zagraniczne o charakterze rzemieślniczym pojawiły się w Polsce kilka lat wcześniej (w 1977 r.) i do 1982 r. zwane były przedsiębiorstwami polonijno-zagranicznymi. W końcu 1990 r. czynnych było w Polsce 625 (w 1989 r. - 615) zagranicznych przedsiębiorstw przemysłowych, które zatrudniały łącznie 73,9 tys. (w 1989 r. - 73,6 tys.) pracowników.

Kolejną formą prywatyzacji w Polsce stały się wspólne przedsiębiorstwa przemysłowe z udziałem kapitału zagranicznego, zwane joint ventures. Rozwijały się one od 1989 r. na podstawie ustawy z 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej z udziałem podmiotów zagranicznych. W końcu 1990 r. czynnych było w Polsce 625 (w 1989 r. - 137) przedsiębiorstw przemysłowych z udziałem kapitału zagranicznego (joint ventures), które zatrudniały łącznie 48,8 tys. (w 1989 r. - 15,9 tys.) pracowników.

Swoistą formę prywatyzacji przedsiębiorstw przemysłowych zaczął wprowadzać w Polsce rząd M. Rakowskiego, na podstawie ustaw z 23 października 1987 r. i 24 lutego 1989 r. Polegała ona na tworzeniu przez dyrekcje przedsiębiorstw państwowych i innych przedstawicieli nomenklatury, prywatnych spółek, z wydzielonych części majątku tych przedsiębiorstw. Dlatego spółki te nazwano „nomenklaturowymi” (Izdebski 1990). Do czasu dojścia do władzy przedstawicieli „Solidarności” w 1989 r. stworzono w Polsce znaczną liczbę tego rodzaju spółek, lecz przeważnie o charakterze nieprodukcyjnym, gdyż zapewniały one największe zyski. Od początku 1989 r. zaczęły się też rozwijać inne spółki prawa handlowego, w tym spółki pracownicze.

Podstawę prawną realizowanej obecnie prywatyzacji państwowych przedsiębiorstw przemysłowych stanowią dwie ustawy z 13 lipca 1990 r., tj. ustawa o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych i ustawa o utworzeniu Urzędu Ministra Przekształceń

Własnościowych. Pierwsza z nich regulująca procedurę prywatyzacji, zawiera obszerną definicję pojęcia prywatyzacji przedsiębiorstwa państwowego. Według tej definicji prywatyzację stanowi: 1) udostępnienie osobom trzecim akcji lub udziałów w spółkach kapitałowych (akcyjnych lub z ograniczoną odpowiedzialnością) z wyłącznym udziałem Skarbu Państwa, powstałych w wyniku przekształcenia przedsiębiorstwa państwowego lub w wyniku jego likwidacji, 2) udostępnienie osobom trzecim mienia zlikwidowanego przedsiębiorstwa lub zorganizowanych części jego mienia na czas oznaczony do odpłatnego korzystania, 3) sprzedaż zlikwidowanego przedsiębiorstwa lub zorganizowanych jego części jako mienia bądź wniesienie ich do spółki. Z powyższej definicji wynika, że zakres pojęcia prywatyzacji przedsiębiorstwa państwowego obejmuje zarówno prywatyzację kapitałową, realizowaną przez sprzedaż akcji i udziałów, jak i prywatyzację fizyczną, tj. sprzedaż, dzierżawę lub najem poszczególnych obiektów.

Prywatyzacja kapitałowa polega na komercjalizacji przedsiębiorstwa państwowego, tj. przekształceniu go w spółkę akcyjną lub spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością, która jest kontynuacją skomercjalizowanego przedsiębiorstwa. Działalność tych spółek jest regulowana przepisami kodeksu handlowego. Komercjalizacja następuje na mocy decyzji Ministra Przekształceń Własnościowych lub Prezesa Rady Ministrów, na wniosek dyrektora i rady pracowniczej przedsiębiorstwa lub organu założycielskiego. Jednoosobowa spółka powstała w wyniku komercjalizacji może przestać być jednoosobową przez udostępnienie (sprzedaż) istniejących akcji (udziałów) osobom trzecim lub przez zwiększenie kapitału akcyjnego w wyniku emisji nowych akcji przez osoby trzecie.

Prywatyzacja fizyczna następuje głównie w drodze: 1) likwidacji przedsiębiorstwa lub też sprzedaży przez przedsiębiorstwo jego zorganizowanej części, 2) wniesienie przedsiębiorstwa lub zorganizowanej części jego mienia do spółki, 3) oddanie przedsiębiorstwa lub jego części w dzierżawę.

Należy podkreślić, że ustawa zapewnia pracownikom przedsiębiorstw państwowych, przekształcanych w spółki, prawo zakupu na zasadach preferowanych (stanowiących połowę ceny sprzedażnej) do 20% ogólnej liczby akcji spółki należącej do Skarbu Państwa. Ustawa przewiduje również emisję bonów prywatyzacyjnych, które zostaną rozdzielone nieodpłatnie po równo pomiędzy wszystkich dorosłych (powyżej 18 lat) obywateli kraju. Bony te mają zapewnić wszystkim obywatelom kraju możliwość zakupu akcji prywatnych przedsiębiorstw. W połowie 1991 r. Rząd Polski ogłosił powszechną prywatyzację, która w pierwszej fazie, do końca 1991 r. miała objąć 400 przedsiębiorstw, w tym 350 przemysłowych. Jednak w październiku 1991 r. ogłoszono, że w 1991 r. będzie możliwe sprywatyzowanie w ramach tej akcji tylko 204 przedsiębiorstw, w tym 171 przemysłowych, które staną się własnością wszystkich pełnoletnich obywateli Polski, którzy 31 grudnia 1991 r. ukończą 18 lat.

Dotychczasowe rezultaty prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych w Polsce są skromne. Do końca października 1991 r. sprywatyzowano 23 spółki Skarbu Państwa (w tym 10 sprzedano w publicznej ofercie). Większą liczbę przedsiębiorstw przekształcono w drodze likwidacji, przekazując je głównie do odpłatnego korzystania załogom (np. zakłady naprawcze samochodów „Polmozbytu”).

Sterowany przez władze państwowe proces prywatyzacji w Polsce znajduje się jeszcze w mało zaawansowanym stadium. W połowie 1991 r. sektor prywatny skupiał tylko 25% produkcji sprzedanej przemysłu i rzemiosła przemysłowego.

Zbadanie rezultatów oraz skutków przestrzennych procesu prywatyzacji napotyka na poważne trudności, wynikające z braku danych statystycznych lub ich niedostatku. Dotyczy to w szczególności ostatnich dwóch lat, w których zakres prywatyzacji uległ dużemu rozszerzeniu. Należy mieć nadzieję, że obowiązujący w urzędach statystycznych od sierpnia 1991r. zakaz udzielania jakichkolwiek, szczegółowych informacji z zakresu przemysłu ma przejściowy charakter i w 1992 r. zostanie odwołany.

Podstawowe źródło opracowania stanowiły dane statystyczne zamieszczone w publikacjach GUS (Roczniki statystyczne z lat 1976-1991, Rocznik Statystyczny Miast 1980, Rocznik Statystyczny Gmin 1983, Bezrobocie w Polsce 1991, Zatrudnienie w gospodarce narodowej 1991) i w wydawanych przez WUS rocznikach statystycznych województwa stołecznego warszawskiego z lat 1976-1991 oraz w takich publikacjach jak Biuletyn Izby Przemysłowo-Handlowej Inwestorów Zagranicznych 1990, Nr 22, Business Foundation Book, Poland 1991, Lista 500 (Zarządzenie 1991 Nr 6) i Drobną Wytwórczość w PRL 1985. Ponadto wykorzystano szczegółowe, niepublikowane materiały spisów powszechnych GUS z lat 1978 i 1988, kartoteki zakładów przemysłowych GUS z lat 1980 i 1985 oraz materiały ankietowe WUS w Warszawie, dotyczące zagranicznych przedsiębiorstw przemysłowych w województwie warszawskim z lat 1989-1990.

2. Rezultaty prywatyzacji przemysłu w województwie warszawskim w latach

1980-1990

Jakkolwiek stopień zaawansowania zapoczątkowanego w 1981 r. procesu prywatyzacji przemysłu, rozpatrywanego w szerokim słowa znaczeniu, tzn. z rzemiosłem przemysłowym, nie jest jeszcze w woj. warszawskim zbyt duży (w 1990 r. sektor prywatny skupiał około 35% pracujących w przemyśle i rzemiosle przemysłowym), to jednak był on ponad dwukrotnie wyższy niż średnio w kraju (16%). Na szybsze niż w całym kraju tempo procesu prywatyzacji w przemyśle decydujący wpływ wywarła niewątpliwie, obok dużego, regionalnego rynku zbytu bliskość skupionych w stolicy najwyższych urzędów państwowych i instytucji finansowych (banki).

W latach osiemdziesiątych największe postępy poczynił ten proces w formie rozwoju prywatnego rzemiosła przemysłowego. Rzemiosło przemysłowe miało na obszarze województwa aż do II wojny światowej długie i piękne tradycje rozwoju. Na początku 1939 r. skupiało 126 tys. pracujących, tj. niewiele mniej niż przemysł w ścisłym tego słowa znaczeniu (143 tys.). W wyniku olbrzymich strat osobowych (tylko eksterminacja ludności żydowskiej przez okupanta w czasie II wojny światowej zmniejszyła automatycznie zatrudnienia w rzemiośle o około 50%) i materialnych, potencjał produkcyjny tego największego w Polsce skupiska rzemiosła zmalał do minimum. W końcu 1946 r. liczba pracujących w nim osób wynosiła w województwie zaledwie 15 tys., tj. niespełna 12% stanu z 1938 r.

Podobnie jak w całym kraju, realizowana od 1948 r., a podyktowana względami doktrynalnymi polityka administracyjnego ograniczania rozwoju prywatnego rzemiosła spowodowała, że również w woj. warszawskim aż do połowy lat siedemdziesiątych występowały tendencje stagnacyjne i liczba pracujących w rzemiośle przemysłowym utrzymywała się na zbliżonym poziomie. Pewne rozluźnienie przez władze PRL w połowie lat siedemdziesiątych administracyjnych ograniczeń rozwoju prywatnego rzemiosła spowodowało, że już w latach 1975-80 tempo wzrostu produkcji i przyrost zatrudnienia stały się szybsze niż w przemyśle uspołecznionym. Jednak dopiero zapoczątkowany w 1980 r. kryzys ekonomiczny, połączony z regresem w przemyśle uspołecznionym i dużym deficytem artykułów przemysłowych oraz wybuch powszechnego niezadowolenia społecznego i pojawienia się niezależnych związków zawodowych zmusiły władze PRL do ogłoszenia w 1981r. reformy ekonomicznej w kraju, w ramach której zapalono również zielone światło dla rozwoju rzemiosła prywatnego.

Wspomniana wyżej Uchwała Rady Ministrów Nr 112 z dnia 8 czerwca 1981 r., stwarzająca korzystniejsze warunki jego rozwoju, spowodowała gwałtowny wzrost w woj. warszawskim liczby prywatnych zakładów rzemieślniczych i pracujących w nich rzemieślników. Jak wynika z tabeli 1, w latach 1980-89, liczba prywatnych zakładów rzemieślniczych zwiększyła się w tym województwie z 15994 do 32909, tj. ponad dwukrotnie, a liczba pracujących (łącznie z uczniami) z 44822 do 102563 osób, tj. prawie 2,5-krotnie. Dopiero zapoczątkowana w styczniu 1990 r. realizacja antyinflacyjnej polityki gospodarczej L. Balcerowicza spowodowała zahamowanie wzrostu prywatnego rzemiosła w województwie. Dane tabeli 1 świadczą, że w latach osiemdziesiątych prywatne rzemiosło przemysłowe rozwijało się w woj. warszawskim szybciej niż w całym kraju. Toteż jego udział w krajowym zatrudnieniu w rzemiośle zwiększył się w latach 1980-89 z 13,6% do 14,3%. Należy przy tym podkreślić, że w stosunku do liczby mieszkańców jest ono w woj. warszawskim lepiej rozwinięte niż w innych województwach Polski.

W wyniku przyspieszonego w latach osiemdziesiątych rozwoju, liczba pracujących w prywatnym rzemiośle przemysłowym woj. warszawskiego osiągnęła w 1989 r. 80% stanu z 1939 r. Jednak w Warszawie, gdzie występował przez cały okres PRL deficyt siły roboczej, dynamika rozwoju rzemiosła była słabsza niż na obszarze strefy podmiejskiej stolicy.

Tabela 1

Zakłady i pracujący w prywatnym rzemiośle przemysłowym w Polsce i województwie warszawskim w latach 1975-1990 (31.12.)

Workshops and employees in private handicraft in Poland and Warsaw Voivodship during 1975-1990

Rok	Polska			Woj. warszawskie		
	Zakłady	Pracujący bez uczn. z uczn.		Zakłady	Pracujący bez uczn. z uczn.	
1975	118807	202889	239295	11740	28578	30670
1976	119902	209084	243967	11971	29652	31887
1977	125359	224234	261383	12671	32119	34474
1978	128411	236780	272008	13252	31624	34331
1979	137592	258746	303494	14472	37927	40762
1980	147349	280630	327963	15994	41806	44822
1981	159470	304308	353298	17775	46725	50086
1982	177703	331719	383901	19740	50204	53597
1983	195031	364963	419605	22237	55535	59037
1984	205170	395076	452688	23625	60324	63892
1985	206922	412033	469234	24020	64486	67927
1986	209435	438516	496560	24431	69075	72590
1987	216114	480729	540852	24911	75264	78856
1988	230092	538862	601355	26267	82516	86145
1989	288184	667225	.	32909	98863	102563
1990	334613	721336	.	36666	98030	.

Opracowano na podstawie danych roczników statystycznych GUS oraz roczników statystycznych województwa warszawskiego WUS z lat 1976-1991.

W rezultacie, w końcu 1989 r. liczba pracujących w prywatnym rzemiośle przemysłowym Warszawy osiągnęła tylko 45 tys. osób, co stanowiło około 45% stanu z 1939 r. Natomiast na podwarszawskich terenach województwa pracowało w rzemiośle w 1989 r. 50 tys. osób, tj. ponad dwukrotnie więcej niż przed ostatnią wojną.

Należy podkreślić, że dzisiejsze rzemioło woj. warszawskiego różni się znacznie od rzemiosła przedwojennego. O ile przed wojną zakłady rzemieślnicze w województwie mieściły się z reguły w jednoizbowych pomieszczeniach i dominowała w nich praca ręczna, to współcześnie duża ich część, jeśli nie większość, mieści się w pomieszczeniach wieloizbowych oraz posiada w dużym stopniu zmechanizowany, a w niektórych branżach (np. branża chemiczna) zautomatyzowany proces produkcyjny. Właścicielami współczesnych zakładów rzemieślniczych są często osoby ze średnim lub wyższym wykształceniem technicznym, którzy przed kryzysem pracowali w dużych lub średnich zakładach przemysłowych.

Obok prywatnego rzemiosła przemysłowego formą prywatyzacji, wykazującą w latach osiemdziesiątych szybki wzrost znaczenia w woj. warszawskim był rozwój zagranicznych przedsiębiorstw przemysłowych, zwanych od 1982 r. polonijnymi i zaliczanych do drobnej wytwórczości. Ich właścicielami w 100% byli obywatele innych krajów. Pierwsze z tych zakładów pojawiły się już w 1977 r. i działały na podstawie przepisów prawnych, regulujących działalność rzemieślniczą. Jednak dopiero uchwalenie przez Sejm wspomnianej na wstępie Ustawy z dnia 6 lipca 1982 r., przyspieszyło ich rozwój.

Jak wynika z tabeli 2, liczba zagranicznych przedsiębiorstw przemysłowych, zarejestrowanych w woj. stołecznym warszawskim zwiększyła się w latach 1981-84 z 25 do 175, tj. siedmiokrotnie. W następnych latach zaczęła spadać do 160 w 1987 r., by w połowie 1990 r. znów zwiększyć się do 188. Natomiast liczba zatrudnionych stale rosła, z 710 osób w 1981 r. do 11773 osób w 1989 r. Dopiero w połowie 1990 r. spadła nieco - do 11190 osób.

Zagraniczne przedsiębiorstwa przemysłowe, których liczba w Polsce utrzymuje się od 1985 r. na zbliżonym poziomie (nieco ponad 600 jednostek), wykazywały tendencję do lokalizacji głównie, chociaż nie wyłącznie, na obszarze województwa warszawskiego i województw przyległych. Wydaje się, że na decyzje lokalizacyjne w tym przypadku wpływało nie tyle oddziaływanie warszawskiego rynku zbytu, czy też możliwość łatwego znalezienia wysokokwalifikowanych pracowników, ile korzyści, jakie wynikały dla ich właścicieli z bliskości skoncentrowanych w stolicy banków, ministerstw i innych centralnych urzędów, w których trzeba było załatwiać rozliczne formalności. Toteż od 1989 r. ponad 25% zagranicznych przedsiębiorstw przemysłowych w Polsce skupiało się w woj. warszawskim. Jednak w krajowym zatrudnieniu w tych przedsiębiorstwach udział województwa stopniowo maleje. W latach 1983-89 udział ten obniżył się z 25,2% do 15,7% (tabela 2).

Tabela 2

Zagraniczne przedsiębiorstwa przemysłowe w Polsce i w województwie warszawskim
w latach 1981-1990 (31.12)

Foreign industrial enterprises in Poland and in Warsaw Voivodship during 1981-1990

Rok	Polska		Woj. Warszawskie	
	Przedsiębiorstwa	Pracujący	Przedsiębiorstwa	Pracujący
1981	104	3335	25	710
1982	199	10425	51	2213
1983	464	25618	156	6467
1984	586	36551	175	8124
1985	604	44439	172	9477
1986	606	50169	165	9735
1987	609	56958	160	10756
1988	651	68850	160	11501
1989	615	73624	137	11773
1990	625	73878	188	11190

Opracowano na podstawie roczników statystycznych GUS oraz roczników statystycznych województwa stołecznego warszawskiego WUS z lat 1982-1991 i materiałów ankietowych WUS z czerwca 1990 r.

Jakkolwiek wśród zagranicznych przedsiębiorstw przemysłowych dominują zdecydowanie jednostki drobne, to jednak w 1989 r. funkcjonowało w województwie warszawskim 30 tego rodzaju przedsiębiorstw, zatrudniających powyżej 100 pracowników, w tym 4 jednostki wielkie, zatrudniające powyżej 500 osób. Największym przedsiębiorstwem zagranicznym nie tylko w województwie lecz także w całym kraju jest zlokalizowane w Warszawie, na Okęciu, przy ul. 17 Stycznia PPZ Comindex, które w końcu 1989 r. zatrudniało 1291 pracowników.

Nową formą prywatyzacji przemysłu w województwie warszawskim stały się przedsiębiorstwa mieszane z udziałem kapitału zagranicznego, tzw. joint ventures. Dotychczas mają one przeważnie status prawny spółek z ograniczoną odpowiedzialnością. Jednym z pierwszych, zarejestrowanych w województwie joint ventures była utworzona 1 lutego 1988 r. spółka z ograniczoną odpowiedzialnością Furnel International Limited, z siedzibą w Warszawie, która w końcu 1989 r. zatrudniała 6484 pracowników, lecz głównie poza granicami województwa, w kilkunastu zakładach, rozproszonych po całym kraju. Spółka ta zajmuje się produkcją i sprzedażą mebli oraz sprzętu elektrotechnicznego. Udziałowcami tej spółki jest 8 polskich przedsiębiorstw państwowych oraz jedno zagraniczne - koncern japoński Fujitsu, który ma 25% kapitału zakładowego.

W końcu 1989 r. zarejestrowanych było w woj. warszawskim 39 przedsiębiorstw typu joint ventures (w Polsce 139), które łącznie zatrudniały 10127 pracowników (w Polsce 15942 pracowników), zaś w końcu 1990 r. już 175 tego rodzaju spółek (w Polsce 625), które zatrudniały 11114 osób (w Polsce 48767). Ich liczba nadal szybko rośnie, przy czym obok jednostek drobnych powstają też spółki wielkie, np. przekształcone w październiku 1991 r. w joint ventures, produkujące telewizory, wielkie przedsiębiorstwo „Polcolor” w Piasecznie, w którym 51% kapitału zakładowego ma francuski koncern Thomsona. Zakłady Telewizyjne Unitra-Polkolor, które w 1990 r. zatrudniały przeciętnie 5152 pracowników (Lista 500), stały się jednym z największych joint ventures nie tylko w województwie, lecz także w Polsce. W grudniu 1991 r. zaawansowane były rozmowy na temat przekształcenia w joint ventures dwóch, zaliczanych do największych przedsiębiorstw warszawskich - Huty Warszawa (z włoskim koncernem Luccini) i Fabryki Samochodów osobowych (z amerykańską firmą samochodową General Motors).

Obok spółek mieszanych z udziałem kapitału zagranicznego w latach 1988-89 powstało w woj. warszawskim sporo prywatno-państwowych krajowych spółek. Wiele z nich stanowiło tzw. spółki nomenklaturowe, założone przez byłych członków dyrekcji przedsiębiorstw państwowych i ich zwierzchników, którzy przejęli nieodpłatnie lub bardzo nisko wycenioną część majątku tych przedsiębiorstw. W 1991 r. Najwyższa Izba Kontroli podjęła badania celem ustalenia rozmiarów wzbogacenia się właścicieli tych spółek kosztem Skarbu Państwa. W opracowaniu niniejszym nie udało się ustalić liczby spółek nomenklaturowych.

Ponadto, w przemyśle woj. warszawskiego powstało w ostatnich latach wiele innego typu prywatnych spółek, w tym także spółki pracownicze. Tę ostatnią formę mają m.in. warsztaty naprawcze samochodów, które przejęły odpłatnie majątek wielozakładowego, sprywatyzowanego w 1991 r. państwowego Przedsiębiorstwa Techniczno-Handlowego „Polmozbyt”. Wśród tych spółek wyróżniają się wielkością dwa zakłady w Warszawie, przy ul. Omulewskiej 27 i przy ul. 1 Sierpnia 2/14.

W 1990 r. rozpoczęto w woj. warszawskim prywatyzację wielkich przedsiębiorstw przemysłowych państwowych, przekształconych w spółki akcyjne, na podstawie Ustawy z 13 lipca 1990 r. Ta forma prywatyzacji znajduje się w stadium początkowym i objęła niewiele zakładów. W drodze pertraktacji z firmami zagranicznymi oraz ogłoszenia indywidualnej, publicznej oferty, sprywatyzowano w 1991r. największe w województwie przedsiębiorstwo przemysłu spożywczego. Po upaństwowieniu, w okresie PRL nosiło ono nazwę - Zakłady Przemysłu Cukierniczego im. 22 Lipca, a obecnie wróciło do nazwy przedwojennej, największej fabryki, wchodzącej w jego skład - E.Wedel, Spółka Akcyjna. Przedsiębiorstwo to obejmuje cztery wytwórnie wyrobów cukierniczych (dwie w Warszawie i po jednej w Milanówku oraz Płońsku), które w 1990 r. zatrudniały razem przeciętnie 2934 pracowników (Lista 500). Obecnie w sprywatyzowanych przedsiębiorstwach E.Wedel S.A. 40% akcji należy do amerykańskiego

koncernu Pepsi CO Inc., 20% nabyli po cenach ulgowych pracownicy przedsiębiorstwa, 20% sprzedano w ramach publicznej oferty osobom z zewnątrz, a 20% pozostawiono w rękach Skarbu Państwa, jako ewentualne odszkodowanie dla przedwojennych właścicieli.

Wśród 400 średnich i dużych przedsiębiorstw, które w lipcu 1991 r. Ministerstwo Przekształceń Własnościowych umieściło na liście jednostek przewidzianych do powszechnej prywatyzacji w bieżącym roku, znajdowało się 14 przemysłowych przedsiębiorstw warszawskich. Jednak następna lista sporządzona przez Ministerstwo w październiku 1991 r. która objęła 204 przedsiębiorstwa przewidziane do powszechnej prywatyzacji w 1991 r. zawiera tylko 6 zakładów przemysłowych z terenu woj. warszawskiego: Zakłady Akumulatorowe Piastów, Fabrykę Okładzin Ciernych w Markach k/Warszawy, Przedsiębiorstwo Automatyki Przemysłowej „Mera-Pnefal” w Falenicy, Państwowe Zakłady Teletransmisyjne „Telkom-PZP” w Warszawie, Państwowe Zakłady Lotnicze „Warszawa Okęcie” i Zakłady Mechaniczne „PZL-Wola”, z tym że komercjalizacja obu ostatnich wymaga jeszcze zgody Rady Ministrów.

Dotychczasowe rezultaty prywatyzacji przemysłu wielkiego i średniego na obszarze woj. warszawskiego należy ocenić jako skromne, dużo mniejsze od oczekiwanych. Jednak łącznie z przemysłem drobnym i rzemiosłem, liczba pracujących w sektorze prywatnym województwa osiągnęła w końcu 1989 r. 129,6 tys. osób (bez uczniów), tj. 34,4% wszystkich pracujących w przemyśle i rzemiośle, i chociaż w 1990 r. obniżyła się do 125,5 tys., jej udział wzrósł do 38,8%, w wyniku dużego w 1990 r. spadku zatrudnienia w przemyśle uspołecznionym.

Należy podkreślić, że w końcu 1990 r. woj. warszawskie wyróżniało się najwyższym w Polsce stopniem prywatyzacji przemysłu, prawie dwukrotnie wyższym od średniej krajowej, wynoszącej 20,5%.

3. Skutki przestrzenne prywatyzacji przemysłu

Najbardziej widocznym skutkiem przestrzennym dotychczasowej prywatyzacji w woj. warszawskim jest swego rodzaju deglomeracja zatrudnienia w przemyśle Warszawy, która w latach osiemdziesiątych dokonała się spontanicznie. Polegała ona na spadku liczby zatrudnionych w przemyśle sensu largo w granicach Warszawy, przy równoczesnym wzroście zatrudnionych w tym dziale gospodarki w strefie podmiejskiej. W Warszawie, w której od 1945r. występował duży deficyt siły roboczej, przyrost zatrudnienia w prywatnym przemyśle i rzemiośle przemysłowym był w okresie 1980-89 mniejszy niż spadek zatrudnienia w przemyśle uspołecznionym. Natomiast na terenach podstołecznych przyrost zatrudnienia w sektorze prywatnym był większy niż spadek zatrudnienia w sektorze uspołecznionym przemysłu. W efekcie udział Warszawy w ogólnej liczbie zatrudnionych w przemyśle i rzemiośle przemysłowym województwa stopniowo zmniejszał się, np. w latach 1980-85 obniżył się z 77,3% do 75,0%.

Jest rzeczą nader interesującą, że w kryzysowym w Polsce okresie lat osiemdziesiątych postępował nadal wzrost potencjału przemysłowego strefy podmiejskiej Warszawy, w wyniku szybszego rozwoju wytwórczości prywatnej, głównie rzemieślniczej. Proces ten dokonywał się z różnym nasileniem w większości miast i gmin. Największy przyrost zatrudnienia w rzemiośle przemysłowym wykazywały miasta i gminy położone najbliżej granic Warszawy, skąd przedtem większa lub duża część zawodowo czynnych dojeżdżała do pracy w stolicy. Do wyjątków należało miasto Pruszków, w którym liczba zatrudnionych w przemyśle i rzemiośle oraz liczba czynnych zawodowo w przemyśle i rzemiośle w 1988 r. była niższa niż w 1978 r. Największy przyrost zatrudnienia w prywatnej wytwórczości wykazywało w województwie poza Warszawą miasto Józefów, w którym liczba pracujących (bez uczniów) w rzemiośle przemysłowym zwiększyła się w latach 1979-88 z 1,5 tys. do 3,8 tys., tj. 2,6 razy (tabela 3) oraz gmina Łomianki, w której w 1982-88 wzrosła z 1,4 tys. do 3,4 tys., tj. 2,4 razy i gmina Raszyn, gdzie liczba ta zwiększyła się w tych latach z 1 tys. do 2,9 tys., tj. 2,9 razy (tabela 4). W gminie Łomianki zlokalizowały się ponadto cztery zagraniczne przedsiębiorstwa przemysłowe, które w połowie 1990 r. zatrudniały łącznie 196 pracowników, a na początku 1990 r. również cztery joint ventures, które zatrudniały 257 pracowników. Na skutek dużego zwiększenia po 1980 r. funkcji przemysłowej i rozbudowy infrastruktury, wieś Łomianki, licząca 11 tys. mieszkańców uzyskała w 1989 r. prawa miejskie oraz awansowała do grupy najwyższej uprzemysłowionych ośrodków w woj. warszawskim.

Obok miasta Józefowa oraz gmin Łomianki i Raszyn, wielki wzrost zatrudnienia w prywatnym rzemiośle przemysłowym wykazywały w latach 1979-88 również miasta Otwock z 0,8 tys. do 2,4 tys. (trzykrotny) i Marki z 0,4 tys. do 1,9 tys. (prawie pięciokrotny), Pruszków z 0,9 tys. do 2,0 tys., Legionowo z 0,6 tys. do 1,7 tys., Sulejówek z 0,6 tys. do 1,6 tys. i Piaseczno z 0,6 tys. do 1,6 tys. oraz gmina Michałowice z 0,8 tys. do 2,0 tys., (tabela 3 i 4). W pozostałych miastach i gminach przyrost zatrudnionych w prywatnym rzemiośle przemysłowym był mniejszy i nie przekraczał 1 tys. osób.

Najsłabiej rozwijała się prywatna, drobna wytwórczość w peryferyjnych, północno-zachodnich i północnych miastach - Serock i Zakroczym i gminach: Serock, Skrzyszew, Pomiechówek, Zakroczym, Czosnów, Leoncin, Tułowice, Kampinos, Leszno i Błonie oraz w leżących na południowych peryferiach gminach Prażmów i Tarczyn. Proces uprzemysłowienia tych jednostek terytorialnych nie poczynił w latach 1979-88 dostrzegalnych postępów i poza miastem Serock i gminami Leszno, Tułowice i Tarczyn, ich poziom uprzemysłowienia jest nader niski.

Zagraniczne przedsiębiorstwa przemysłowe zlokalizowały się najliczniej w Warszawie ze względu na możliwość łatwego znalezienia wysokokwalifikowanej siły roboczej i wspomniane wyżej korzyści bliskiego położenia, zwłaszcza w stosunku do stołecznych urzędów i banków.

Zakłady i pracujący w prywatnym rzemiośle przemysłowym w miastach w województwie warszawskim (stan na 31.12.)

Workshops and employees in private industrial handicraft in the cities of Warsaw Voivodship

Miasta	Zakłady		Pracujący				
	1985	1988	1979	bez uczniów 1985	1988	1985	z uczniami 1988
Warszawa	12908	13672	22697	33251	39871	35390	41910
Józefów	733	791	1504	2890	3778	2966	3862
Otwock	635	712	757	1750	2309	1809	2413
Pruszków	514	584	880	1479	1915	1565	2010
Marki	442	505	446	1130	1791	1186	1908
Legionowo	514	578	634	1217	1652	1284	1722
Sulejówek	429	497	616	1188	1581	1234	1619
Piaseczno	425	486	637	1075	1525	1129	1609
Piastów	336	358	496	933	1286	960	1325
Zielonka	339	348	353	957	1273	974	1302
Kobyłka	305	352	282	795	1264	815	1286
Wesoła	303	356	626	989	1261	1026	1290
Milanówek	382	429	681	1091	1243	1123	1278
Wołomin	397	457	396	909	1213	952	1252
Ząbki	360	414	389	838	1069	866	1099
Grodzisk Maz.	342	361	626	852	968	890	1004
Karczew	183	223	311	621	916	635	924
Konstancin-Jez.	185	207	336	543	810	563	826
Brwinów	182	204	290	515	753	535	783
Nowy Dwór Maz.	159	169	206	357	478	384	518
Podkowa Leśna	143	147	262	404	487	409	491
Błonie	100	105	157	198	259	212	278
Ożarów Maz.	59	73	70	157	231	162	236
Góra Kalwaria	57	75	120	147	223	159	234
Radzymin	69	84	88	148	183	150	187
Serock	17	21	18	41	59	42	59
Zakroczym	14	15	26	29	46	34	51
Razem	20532	22223	33905	54504	68444	57454	71476

Opracowano na podstawie danych Rocznika Statystycznego Miast 1980, GUS, Warszawa 1981 oraz Rocznika Statystycznego Województwa Stołecznego Warszawskiego 1986 i 1989, WUS, Warszawa.

Zakłady i pracujący w prywatnym rzemiośle przemysłowym w gminach w województwie warszawskim (stan na 31.12.)

Workshops and employees in private industrial handicraft in comunes of Warsaw Voivodship

Gminy	Zakłady		Pracujący				
	1985	1988	bez uczniów		1988	z uczniami	
			1982	1985		1985	1988
Lomianki	719	763	1429	2175	3267	2285	3424
Raszyn	500	565	1044	1494	2678	1628	2877
Michałowice	377	437	847	1165	1945	1204	1988
Stare Babice	258	332	442	675	919	704	959
Wiązowna	145	186	242	440	748	451	761
Piaseczno	173	180	310	458	664	462	672
Halinów	125	161	229	332	528	342	536
Radzymin	68	82	97	314	403	326	414
Lesznowola	88	101	154	277	394	292	399
Brwinów	108	119	185	285	388	295	389
Nadarzyn	62	89	104	168	316	173	329
Nieporęt	59	79	117	173	291	181	300
Grodzisk Maz.	71	74	142	188	289	190	293
Czosnów	84	93	127	230	278	241	284
Wołomin	93	108	114	202	274	208	282
Ożarów Maz.	73	80	102	154	228	166	245
Celestynów	61	87	89	139	218	142	225
Jabłonna	66	68	123	151	189	175	208
Tarczyn	37	46	91	108	182	116	185
Karczew	25	36	77	99	165	100	170
Pomiechówek	53	55	88	139	151	152	156
Konstancin-Jez	40	43	132	98	138	98	140
Góra Kalwaria	29	45	48	95	112	95	121
Błonie	13	17	58	79	116	82	118
Prażmów	16	32	12	35	111	35	112
Leszno	27	34	56	67	93	68	94
Skrzeszew	43	41	68	77	86	78	86
Serock	24	30	54	56	72	57	73
Leoncin	10	11	11	43	56	43	56
Zakroczym	16	21	16	26	52	28	54
Kampinos	14	19	16	99	30	21	30
Tułowice	11	10	11	19	17	19	17
Razem	3488	4044	6635	9982	14072	10473	14669

Opracowano na podstawie danych Rocznika Statystycznego Gmin 1983, GUS, Warszawa 1984 oraz

Rocznika Statystycznego Województwa Stołecznego Warszawskiego 1985-1989, WUS, Warszawa.

W końcu 1989 r. czynne były w Warszawie 74 zagraniczne przedsiębiorstwa przemysłowe, które zatrudniały łącznie 8812 pracowników, a w połowie 1990 r. - 77 tego rodzaju przedsiębiorstw, które zatrudniały 7944 pracowników, tj. o około 10% mniej.

W strefie podmiejskiej Warszawy, w granicach województwa stołecznego zlokalizowało się 50 zagranicznych przedsiębiorstw przemysłowych, które w połowie 1990 r. zatrudniały 3166 pracowników (w 1989 r. - 2772 pracowników). Jak wynika z tabeli 5 i załączonych map 1 i 2, występują one w dużym rozproszeniu, przy czym znaczną ich część zlokalizowano we wsiach. Jakkolwiek są to jednostki niewielkie, mniejsze niż w Warszawie, to jednak przyczyniły się znacznie do zatrudnienia na miejscu zwolnionych z uspołecznionych fabryk wykwalifikowanych pracowników, dojeżdżających przedtem codziennie do pracy, głównie do Warszawy. Najwięcej zatrudnionych w przedsiębiorstwach zagranicznych poza Warszawą jest w: Pruszkowie, Zielonce, Sulejówku, Żąbkach, Łomiankach i Markach (tabela 5). W Warszawie znaczna część przedsiębiorstw zagranicznych zlokalizowała się w nowych dzielnicach mieszkaniowych, pozbawionych dotychczas miejsc pracy, zwłaszcza dla kobiet. Toteż przedsiębiorstwa te spełniają pozytywną rolę socjalną, tym bardziej, że zapewniają swoim pracownikom przeważnie wyższe płace niż przedsiębiorstwa państwowe.

Należy podkreślić, że przedsiębiorstwa zagraniczne lokalizowały się chętnie również w miejscowościach strefy podmiejskiej poza granicami woj. warszawskiego, zwłaszcza w tych, z których mieszkańcy wyjeżdżali codziennie do pracy w Warszawie. W efekcie Warszawa otoczona została wiankiem przeważnie drobnych, zagranicznych przedsiębiorstw przemysłowych, co ilustruje załączona na 58 stronie mapa.

Podobne do przedsiębiorstw zagranicznych tendencje lokalizacyjne wykazują drobne przedsiębiorstwa mieszane - joint ventures, które zaczęły się pojawiać w 1988 r., najpierw w Warszawie, a od 1989 r. również w jej strefie podmiejskiej. W końcu 1989 r. w Warszawie funkcjonowało 20 przemysłowych przedsiębiorstw tego typu, które zatrudniały 9912 osób, zaś w strefie podmiejskiej tylko 3 joint ventures, które zatrudniały 312 osób. Ze względu na to, że ta forma prywatyzacji jest nader korzystna zarówno dla kraju, jak i przedsiębiorstw zagranicznych, można obserwować od początku 1990 r. szybki wzrost liczby joint ventures w województwie, a zwłaszcza w strefie podmiejskiej Warszawy. Jak wynika z tabeli 6, w połowie 1990 r. czynnych było w przemyśle Warszawy 36 joint ventures, które zatrudniały 10368 pracowników, zaś w strefie podmiejskiej 16 takich jednostek, zatrudniających 995 pracowników. Poza Warszawą są one rozproszone na obszarze województwa, w kilkunastu miejscowościach przeważnie miejskich. Wyróżniają się nieznacznie Łomianki, gdzie mają siedzibę cztery tego przedsiębiorstwa, z łącznym zatrudnieniem 257 osób.

Tabela 5

Rozmieszczenie zagranicznych przedsiębiorstw przemysłowych w województwie
warszawskim w latach 1989/1990 x/

Distribution of foreign industrial enterprises in Warsaw Voivodship 1989/1990

Miejscowość	Przedsiębiorstwa		Pracujący	
	31.12.89	30.06.90	31.12.89	30.06.90
Warszawa	74	77	8812	7944
Pruszków	2	2	462	482
Zielonka	1	1	485	385
Sulejówek	2	3	174	327
Ząbki	1	2	154	213
Łomianki	2	4	154	199
Konstancin-Jez.	2	2	135	177
Marki	-	1	-	167
Raszyn	2	2	193	83
Serock	1	1	89	107
Wesoła	1	1	41	71
Legionowo	1	2	39	68
Radzymin	1	1	66	50
Wołomin	2	2	40	43
Ożarów	1	1	84	30
Józefów	1	1	9	1
Michałowice	4	4	200	132
Mysiadło	2	2	107	110
Izabelin	1	1	94	103
Łazy	1	-	72	-
Wiązowna	2	3	62	85
Opacz	1	2	47	82
Zalesie Dolne	1	1	46	46
Zalesie Górne	-	1	-	46
Tarczyn	-	1	-	35
Nieporęt	-	1	-	27
Dąbrowa	1	1	31	24
Rybie	1	1	17	20
Chylce	1	1	23	17
Nadarzyn	1	1	23	15
Złotokłós	1	1	12	14
Dziekanów Leśny	2	2	15	9
Razem	115	127	11773	11190

x/ bez przedsiębiorstw zarejestrowanych lecz nie funkcjonujących

Opracowano na podstawie materiałów ankietowych WUS w Warszawie z lat 1989/1990.

Tabela 6

Rozmieszczenie joint ventures w województwie warszawskim w latach 1989-1990/x/

Distribution of joint ventures in Warsaw Voivodship 1989/1990

Miejscowość	Przedsiębiorstwa		Pracujący	
	31.12.89	30.06.90	31.12.89	30.06.90
Warszawa	17	36	9912	10368
Łomianki	1	4	37	257
Radzymin	1	1	195	165
Zielonka	-	2	-	155
Legionowo	-	1	-	122
Sulejówek	-	1	-	89
Milanówek	1	1	80	78
Raszyn	-	1	-	51
Konstancin-Jez.	-	1	-	22
Góra Kalwaria	-	1	-	21
Leoncin	-	1	-	18
Piaseczno	-	1	-	2
Zaborów	-	1	-	5
Razem	20	52	10224	11363

x/ bez jednostek zarejestrowanych lecz nie funkcjonujących

Opracowano na podstawie materiałów ankietowych WUS w Warszawie z lat 1989/1990.

Należy zwrócić uwagę, że dane zamieszczone w tabelach 5 i 6, dotyczące przedsiębiorstw zagranicznych i joint ventures są niezbyt ściśle, ponieważ zestawiane są przez GUS i WUS metodą przedsiębiorstw, czyli zawierają również dane o zatrudnieniu w filialnych przedsiębiorstwach, zlokalizowanych poza jego siedzibą. Tą samą metodą agregowane są w ostatnich latach dane dotyczące przemysłu społecznego, które nie uwzględniają pomocniczych zakładów przemysłowych, podległych przedsiębiorstwom nieprzemysłowym. Z tego względu dane o zatrudnieniu w przemyśle uspołecznionym i w prywatnych przedsiębiorstwach przemysłowych (z wyjątkiem rzemiosła) i joint ventures z lat 1989-1990 są mało precyzyjne, należy traktować je tylko jako przybliżone.

Bardziej ściśle charakter mają dane ze spisów powszechnych, które informują o liczbie mieszkańców zawodowo czynnych w przemyśle. Dlatego w tabeli 7 i 8 zamieszczono tego rodzaju dane, dotyczące poszczególnych jednostek podziału terytorialnego w woj. warszawskim i obliczone na ich podstawie wskaźniki uprzemysłowienia, ilustrujące liczbę zawodowo czynnych w przemyśle na 1000 mieszkańców. Jak wynika z ich analizy, w latach 1978-88 znacznie obniżył się poziom uprzemysłowienia Warszawy. Wskaźnik uprzemysłowienia spadł ze 147 do 127, czyli o około 15%. Podobny spadek poziomu uprzemysłowienia wykazuje część miast położonych głównie na linii Warszawa-Grodzisk Maz. oraz część gmin. W większości miast obniżenie się poziomu uprzemysłowienia jest mniejsze, a w 6 miastach (Józefów, Otwock, Piastów, Podkowa Leśna, Serock i Zielonka) i 7 gminach miał miejsce znaczny wzrost uprzemysłowienia. Należy zauważyć, że wskaźnik ten ma względny

Tabela 7

Uprzemysłowienie miast w województwie warszawskim w latach 1978 i 1988

Industrialization of cities in Warsaw Voivodship in 1978 and 1988

Miasto	Czynni ogółem		zawodowo w przemyśle na 1000 mieszk.	
	1978	1988	1978	1988
Województwo	349890	332169	155	137
Warszawa	228263	210670	147	127
Błonie	3025	2429	235	196
Brwinów	2013	1765	182	161
Góra Kalwaria	1771	1632	166	153
Grodzisk Maz.	5442	4641	234	189
Józefów	2998	3093	206	216
Karczew	1558	1833	238	208
Kobyłka	2366	2521	200	194
Konstancin.-Jez.	3421	3370	218	208
Legionowo	5496	7302	161	146
Marki	3794	3335	245	222
Milanówek	3200	3078	219	211
Nowy Dwór Maz.	2465	2784	115	105
Otwock	6848	6781	145	150
Ożarów Maz.	1701	1426	246	198
Piaseczno	4982	5060	218	209
Piastów	3924	5206	207	217
Podkowa Lesna	475	530	146	156
Pruszków	10279	10081	212	192
Radzymin	1154	1062	149	142
Serock	229	373	83	134
Sulejówek	2894	2760	187	170
Wesoła	1454	1388	163	142
Wołomin	5809	6301	195	175
Zakroczym	300	265	84	73
Zabki	3502	3022	205	186
Zieionka	1547	2896	182	197
Razem	311917	295610	156	138

Opracowano na podstawie danych spisów powszechnych GUS, 1978 i 1988.

Tabela 8

Uprzemysłowienie gmin w województwie warszawskim w latach 1978 i 1988
 Industrialization of communes in Warsaw Voivodship in 1978 and 1988

Gmina	Czynni ogółem		zawodowo w przemyśle na 1000 mieszk.	
	1978	1988	1978	1988
Województwo	349890	332169	155	137
Błonie	681	628	100	87
Brwinów	1210	1116	158	142
Celestynów	1593	1610	184	170
Czosnów	885	864	105	112
Góra Kalwaria	1510	1447	140	124
Grodzisk Maz.	1575	1293	176	156
Halinów	1617	1456	163	143
Jabłonna	1078	925	148	125
Kampinos	340	342	85	90
Karczew	587	619	113	113
Konstancin-Jez.	1151	926	207	163
Leoncin	478	423	89	85
Leszno	1131	802	138	101
Lesznowola	846	900	103	100
Lomianki	2414	2669	207	191
Michałowice	1723	1704	165	152
Nadarzyn	559	604	88	93
Nieporęt	883	863	111	100
Ożarów Maz.	1533	1557	160	142
Piaseczno	2184	1973	161	150
Pomiechówek	725	718	84	81
Prażmów	809	894	128	136
Radzymin	1259	1389	142	142
Raszyn	2333	2336	148	140
Serock	214	212	35	32
Skrzeszew	762	662	98	88
Stare Babice	2542	2394	156	138
Tarczyn	1347	1311	145	135
Tułowice	609	478	133	107
Wiązowna	1101	1169	135	133
Wołomin	2060	2048	198	186
Zakroczym	234	224	77	75
Razem	37973	36559	141	130

Opracowano na podstawie spisów powszechnych GUS, 1978 i 1988 .

charakter i na jego wysokość w poszczególnych miastach i gminach wywiera wpływ nie tylko wzrost lub spadek liczby zatrudnionych w przemyśle, lecz także wzrost liczby ludności oraz zmiany w liczbie dojeżdżających lub wyjeżdżających do pracy w przemyśle.

Obok wzrostu zatrudnienia w przemyśle w większości miast i gmin woj. warszawskiego, a nawet wzrostu poziomu uprzemysłowienia ich części, pozytywnym skutkiem przestrzennym postępującej od 1981 r. prywatyzacji przemysłu oraz innych działań gospodarki w województwie było również znaczne zmniejszenie się w latach osiemdziesiątych liczby dojeżdżających do pracy w stolicy z jej strefy podmiejskiej, ponieważ większa niż przedtem część mieszkańców województwa znajduje zatrudnienie na miejscu. Wpłynęło to korzystnie m.in. na pewne zmniejszenie obciążenia środków komunikacji podmiejskiej.

Jak wynika z danych tabel 9 i 10, opracowanych na podstawie materiałów spisów powszechnych, liczba dojeżdżających codziennie do pracy w Warszawie zmniejszyła się w latach 1978-88 z 188851 do 178057, czyli o 10794 osoby, tj. o 5,7%, w tym liczba dojeżdżających do stolicy z terenów województwa stołecznego ze 136562 do 123783, czyli o 12779 osób, tj. o 9,5%. W okresie tym zmniejszyły się nieco również dojazdy do pracy w Warszawie z województwa siedleckiego i skierniewickiego, które cechuje dość znaczny stopień zaawansowania prywatyzacji przemysłu. Natomiast wzrosły dojazdy do pracy w Warszawie z województw: ciechanowskiego, ostrołęckiego, radomskiego i innych, gdzie proces prywatyzacji nie poczynił jeszcze większych postępów.

W województwie stołecznym warszawskim spadek dojazdów do pracy w Warszawie w okresie 1978-88 zarejestrowano we wszystkich gminach (z wyjątkiem gminy Góra Kalwaria, gdzie liczba dojeżdżających nieznacznie wzrosła) oraz w 2/3 ogólnej liczby miast. Natomiast duży wzrost dojazdów do pracy w Warszawie wystąpił tylko w rozbudowywanym Legionowie (o 3267 osób) i Piastowie (o 1620 osób), niewielki w Nowym Dworze Maz., Wołominie i Serocku oraz nieznaczny w Zakroczymiu i Górze Kalwarii (tabela 9). Największy spadek liczby dojeżdżających do pracy w Warszawie wykazywały z reguły miasta, w których przyrost zatrudnienia w sektorze prywatnym był największy: Otwock, Józefów, Ząbki, Sulejówek, Marki, Brwinów, Kobyłka, Zielonka i inne oraz gminy: Raszyn, Stare Babice, Piaseczno, Halinów, Czosnów, Nadarzyn, Brwinów, Łomianki i Michałowice.

Spadkowi dojazdów do pracy w Warszawie towarzyszył wzrost wyjazdów mieszkańców stolicy do pracy poza jej granice, a głównie do miejscowości położonych na obszarze woj. warszawskiego, a w nieznacznym stopniu również do miejscowości województw siedleckiego i skierniewickiego. W latach 1978-88 liczba codziennie wyjeżdżających do pracy z Warszawy wzrosła z 18845 do 21164, czyli o 23190 osób, tj. o 11%, w tym do pracy na obszarze województwa stołecznego z 15685 do 17861, czyli o 2176 osób, tj. o 13,9%. Wydaje się, że wzrost wyjazdów mieszkańców Warszawy do pracy na teren strefy podmiejskiej spowodowany był głównie wyższymi płacami roboczymi w rozwijającym się szybko w ośrodkach podwarszawskich prywatnym rzemiośle przemysłowym i przedsiębiorstwach zagranicznych.

Tabela 9

Zawodowo czynni mieszkańcy miast dojeżdżający do pracy w Warszawie i mieszkańcy Warszawy wyjeżdżający do pracy w miastach poza jej granicami, 1978 i 1988r.
Inhabitants of cities commuting to work in Warsaw and inhabitants of Warsaw commuting to work in other cities in 1978 and 1988

Miasta	Dojeżdżający do Warszawy			Wyjeżdżający z Warszawy		
	1978	1988	Różnica	1978	1988	Różnica
	a	b	b-a	a	b	b-a
Błonie	1878	1610	- 268	391	258	-133
Brwinów	2564	1700	- 864	164	193	+ 29
Góra Kalwaria	452	454	+ 2	199	142	- 57
Grodzisk Maz.	3387	2832	- 555	301	216	- 85
Józefów	4676	3220	-1456	331	597	+266
Karczew	1018	975	- 43	77	65	- 12
Kobyłka	3493	2855	- 638	397	349	- 48
Konstancin-Jez.	2187	1924	- 263	379	416	+ 37
Legionowo	8072	11339	+3267	397	532	+135
Marki	3728	2837	- 891	433	504	+ 71
Milanówek	2621	1997	- 624	181	184	+ 3
Nowy Dwór Maz.	1752	2020	+ 268	373	260	-113
Otwock	8720	6571	-2149	1797	1463	-334
Ożarów Maz.	1191	866	- 325	499	350	-149
Piaseczno	3388	3242	- 146	1447	2137	+690
Piastów	5246	6866	+1620	729	491	-238
Podkowa Leśna	707	533	- 174	69	96	+ 27
Pruszków	8422	8178	- 244	2050	1472	-578
Radzymin	1109	973	- 136	86	80	- 6
Serock	229	335	+ 106	38	37	- 1
Sulejówek	5536	4635	- 901	169	387	+218
Wesoła	3225	2817	- 408	222	308	+ 86
Wołomin	5650	5891	+ 241	535	442	- 93
Zakroczym	176	179	+ 3	3	10	+ 7
Ząbki	6300	4972	-1328	207	421	+214
Zielonka	3968	3413	- 555	322	528	+206
Miasta województw:						
warszawskiego	89695	83234	-6461	11796	11938	+142
ciechanowskiego	668	1132	+ 464	123	171	+ 48
ostrołęckiego	1331	1887	+ 556	211	145	- 66
radomskiego	878	1273	+ 395	208	239	+ 31
siedleckiego	4184	5331	+1147	463	436	- 27
skierniewickiego	5681	5439	- 242	387	329	- 58
innych	1212	1920	+ 708	656	533	-123
Ogółem	103649	100216	-3433	13844	13791	- 53

Opracowano na podstawie spisów powszechnych GUS, 1978 i 1988.

Tabela 10

Zawodowo czynni mieszkańcy gmin dojeżdżający do pracy w Warszawie i mieszkańcy
Warszawy dojeżdżający do pracy w gminach wiejskich, 1978 i 1988r.

Inhabitants of communes commuting to work in Warsaw and inhabitants of Warsaw
commuting to work in the country communes 1978 and 1988

Gminy	Dojeżdżający do Warszawy			Wyjeżdżający z Warszawy		
	1978	1988	Różnica	1978	1988	Różnica
	a	b	b-a	a	b	b-a
Błonie	599	557	- 42	126	115	- 11
Brwinów	1001	678	- 323	89	140	+ 51
Celestynów	1857	1723	- 134	53	58	+ 5
Czosnów	1538	1125	- 413	84	103	+ 19
Góra Kalwaria	661	683	+ 22	84	77	- 7
Grodzisk Maz.	662	463	- 199	73	46	- 27
Halinów	3294	2800	- 494	74	116	+ 42
Jabłonna	1600	1424	- 176	123	132	+ 9
Kampinos	125	121	- 4	26	42	+ 16
Karczew	516	357	- 159	31	36	+ 5
Konstancin-Jez.	476	399	- 77	138	124	- 14
Leoncin	692	523	- 169	15	20	+ 5
Leszno	854	748	- 106	123	122	- 1
Lesznowola	1302	1194	- 108	142	125	- 17
Łomianki	3499	3225	- 274	656	1413	+ 757
Michałowice	2505	2234	- 271	173	336	+ 163
Nadarzyn	1335	996	- 339	94	142	+ 48
Nieporęt	1252	1160	- 92	115	198	+ 83
Ożarów Maz.	1245	1180	- 65	222	125	- 97
Piaseczno	2057	1538	- 519	340	531	+ 191
Pomiechówek	944	791	- 153	31	41	+ 10
Prażmów	963	850	- 113	24	37	+ 13
Radzymin	1431	1418	- 13	35	72	+ 37
Raszyn	5383	4549	- 834	449	861	+ 412
Serock	314	264	- 50	84	56	- 28
Skrzeszew	761	673	- 88	29	22	- 7
Stare Babice	5046	4423	- 623	175	425	+ 250
Tarczyn	770	742	- 28	75	90	+ 15
Tułowice	65	52	- 13	5	7	+ 2
Wiązowna	1629	1430	- 199	112	213	+ 101
Wołomin	2383	2160	- 223	81	87	+ 6
Zakroczym	108	69	- 39	8	11	+ 3
Gminy województw:						
warszawskiego	46867	40549	-6318	3889	5923	+2034
ciechanowskiego	2338	2878	+ 540	51	59	+ 8
ostrołęckiego	6453	7067	+ 614	80	86	+ 6
radomskiego	2373	2452	+ 79	125	138	+ 13
siedleckiego	17199	15918	-1281	183	386	+ 203
skierniewickiego	8394	6453	-1941	83	193	+ 110
innych	1578	2524	+ 946	590	588	- 2
Ogółem	85202	77841	-7361	5001	7373	+2372

Opracowano na podstawie danych spisów powszechnych GUS, 1978, 1988.

Świadczy o tym duże zwiększenie liczby wyjeżdżających z Warszawy, głównie do ośrodków o najlepiej rozwijającej się w województwie prywatnej wytwórczości przemysłowej, tj. do miast: Piaseczna, Józefowa, Sulejówka, Żąbek, Zielonki i do gmin: Łomianki, Raszyn, Stare Babice i Michałowice (tabele 9 i 10).

Należy podkreślić, że spadek zatrudnienia w przemyśle Warszawy i jego wzrost w wyniku prywatyzacji w strefie podmiejskiej, wpłynął także korzystnie na przestrzenne zróżnicowanie regionalnego bilansu siły roboczej. Toteż woj. warszawskie wyróżnia się w Polsce najniższą stopą bezrobocia. W końcu 1991 r. liczba zarejestrowanych bezrobotnych wynosiła 52,1 tys. (w tym w Warszawie 28,7 tys.), przy stopie bezrobocia wynoszącej 4,2%, natomiast w kraju 2155,6 tys. przy stopie bezrobocia 11,4%. Bezrobocie w woj. stołecznym ma charakter strukturalny i dotyczy w większym stopniu kobiet (30,5 tys.) niż mężczyzn (21,6 tys.). Na pięć zarejestrowanych osób, poszukujących pracy, trzy stanowią kobiety, przy czym nadal występuje niedobór męskiej siły roboczej wśród pracowników fizycznych.

4. Wnioski

W konkluzji przeprowadzonych badań należy stwierdzić, że rezultaty prywatyzacji przemysłu w szerokim słowa znaczeniu, w województwie stołecznym warszawskim były w dziesięciolecie 1980-1990 większe niż w innych województwach, a osiągnięty w końcu 1990 r. stopień prywatyzacji sektora przemysłu (38,8%) był prawie dwukrotnie wyższy od średniego poziomu krajowego (20,5%).

Główną formą prywatyzacji był jednak rozwój rzemiosła, które w 1990 r. skupiało 98030 pracowników (bez uczniów), tj. 78% wszystkich pracujących w prywatnym przemyśle. Natomiast zagraniczne przedsiębiorstwa drobnej wytwórczości oraz na przedsiębiorstwa mieszane z udziałem kapitału zagranicznego przypadało tylko po około 8%, a na krajowe spółki przemysłowe prawa handlowego zaledwie niespełna 6% pracujących w sektorze prywatnym. W sektorze tym dominuje w województwie zdecydowanie drobna wytwórczość, a sprywatyzowane przedsiębiorstwa wielkie i średnie są nieliczne. Przekształcenie gospodarki województwa z nakazowo-rozdzielczej w gospodarkę rynkową wymaga przyspieszenia prywatyzacji zakładów wielkich i średnich.

Jakkolwiek stopień prywatyzacji sektora przemysłu w województwie stołecznym warszawskim nie jest jeszcze zbyt wysoki, to jednak widoczne są już pozytywne jego skutki przestrzenne, a zwłaszcza deglomeracja zatrudnienia i zmniejszenie się dojazdów do pracy w Warszawie, wzrost zatrudnienia w wielu miastach i gminach strefy podmiejskiej oraz stopa bezrobocia niższa niż w innych województwach Polski.

Źródła

- Bezrobocie w Polsce I - IV kwartał 1991r.*[w:]Materiały i opracowania statystyczne GUS, Warszawa, grudzień 1991r.
- Biuletyn Izby Przemysłowo-Handlowej Inwestorów Zagranicznych, 1990, Nr 22.
- Business Foundation Book, 1991, Poland, Warszawa.
- Drobna wytwórczość w PRL. Stan aktualny i uwarunkowania rozwoju*, 1985, Warszawa.
- Izdebski H., 1990 *Prywatyzacja -podstawy prawne*, Warszawa.
- Lista 500, „Zarządzanie”, Nr 6, 1991r.
- Kartoteki uspołecznionych zakładów przemysłowych GUS, 1980 i 1985 (IGiPZ PAN).
- Materiały archiwalne spisów powszechnych GUS, z lat 1978 i 1988, zawierające dane o liczbie ludności zawodowo czynnej w przemyśle i o dojazdach do pracy.
- Materiały ankietowe WUS w Warszawie, dotyczące zagranicznych przedsiębiorstw przemysłowych w woj. warszawskim, 1989, 1990r.
- Roczniki Statystyczne GUS z lat 1976-1991.
- Rocznik Statystyczny Gmin 1983, 1984 GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Miast 1980, 1981 GUS, Warszawa.
- Roczniki Statystyczne Województwa Stołecznego Warszawskiego, WUS z lat 1976- 1991.
- Uchwała Rady Ministrów Nr 112 z 8.06.1981 w sprawie rozwoju drobnej wytwórczości (Monitor Polski Nr 15, poz. 128, 1981).
- Ustawa z 6.7.1982 o zasadach prowadzenia na terytorium PRL działalności gospodarczej w zakresie drobnej wytwórczości przez zagraniczne osoby prawne i fizyczne (Dz.U. Nr 13, poz. 68, 1985).
- Ustawa z 23.10.1987 o zmianie niektórych ustaw regulujących zasady funkcjonowania gospodarki narodowej (Dz. U. Nr 33, poz. 181, 1987).
- Ustawa z 23.12.1988 o działalności gospodarczej z udziałem producentów zagranicznych (Dz.U. Nr 41, poz. 325, 1988).
- Ustawa z 24.02.1989 o niektórych warunkach konsolidacji gospodarki narodowej oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz. U. Nr 10, poz.54, 1989).
- Ustawa z 13.7.1990r. o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych (Dz.U. Nr 51, poz. 298, 1990).
- Ustawa z 13.7.1990r. o utworzeniu Urzędu Ministra Przekształceń własnościowych (Dz.U. Nr 51, poz. 299, 1990).
- Zatrudnienie w gospodarce narodowej 1991*, GUS, Warszawa 1992.

Privatization process of industry in Warsaw voivodship during 1980-1990.

Summary

The article deals with the process of industry privatization in Warsaw voivodship during 1980-1990 and with some spatial effects of that process.

The rate development of privately owned industry was higher than in other voivodships according to data gathered by the author. Thus Warsaw voivodship ranks first among voivodships most advanced in the process of industry privatization. Private sector's share of employment in industry was 38,8% in the Warsaw voivodship whereas in Poland only 20,5%, that is approximately half of that.

Privatization process was effected mainly by the dynamic development of handicraft. The increase in this sector illustrates 41800 employees in 1980 and 98000 employees in 1990. Foreign enterprises of small scale industry have played less important role in the process of privatization. Their number has increased from 25 in 1981 to 188 in 1990 and employment from 700 to 11 200 employees.

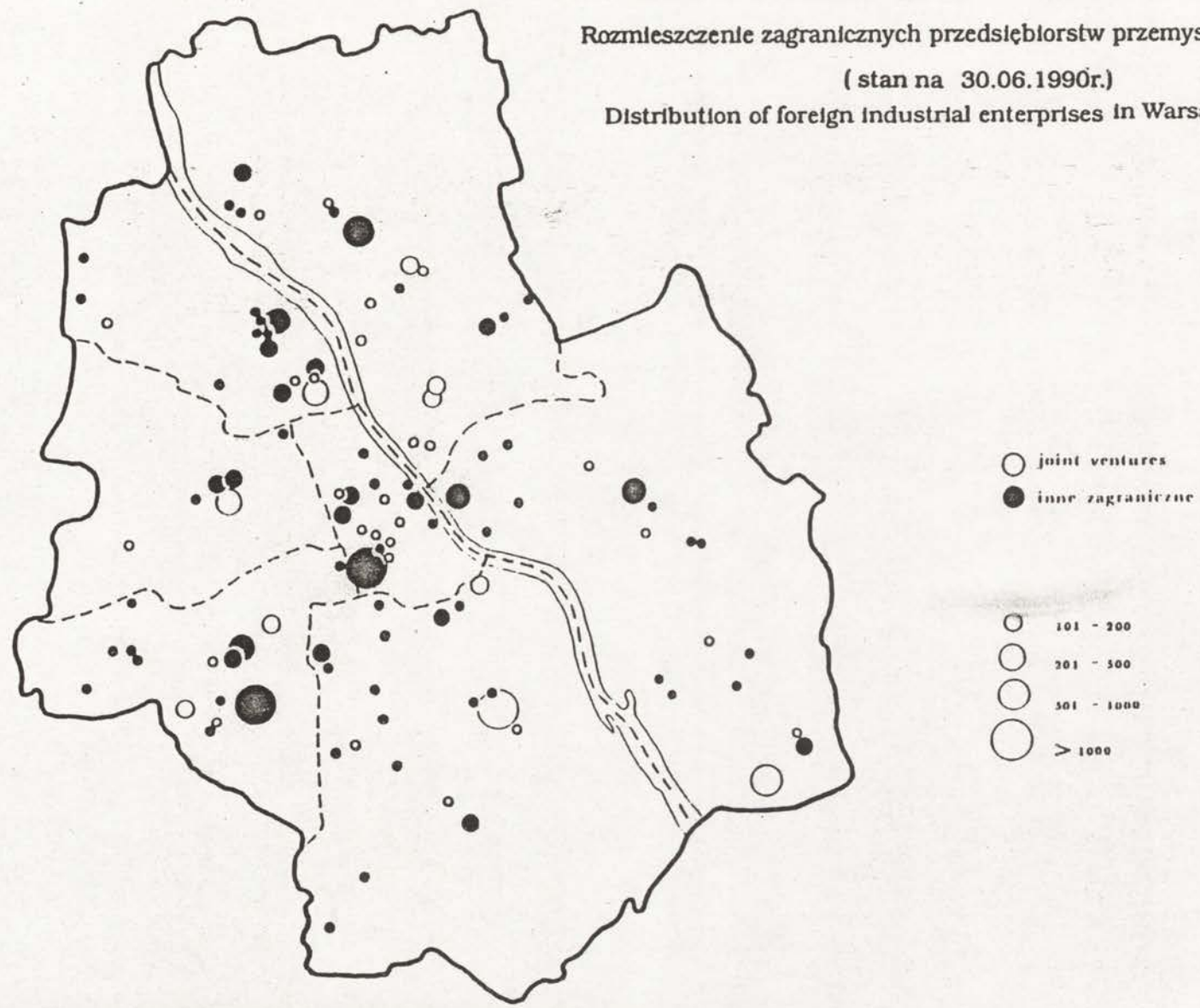
The new forms of privatization have been emerging since 1989. They have included enterprises with shares of foreign capital so called joint ventures and domestic companies legitimated by the new commercial law. The joint ventures enterprises in Warsaw voivodship have employed 10 000 persons in 1990 and domestic private industrial enterprises 7 000 persons.

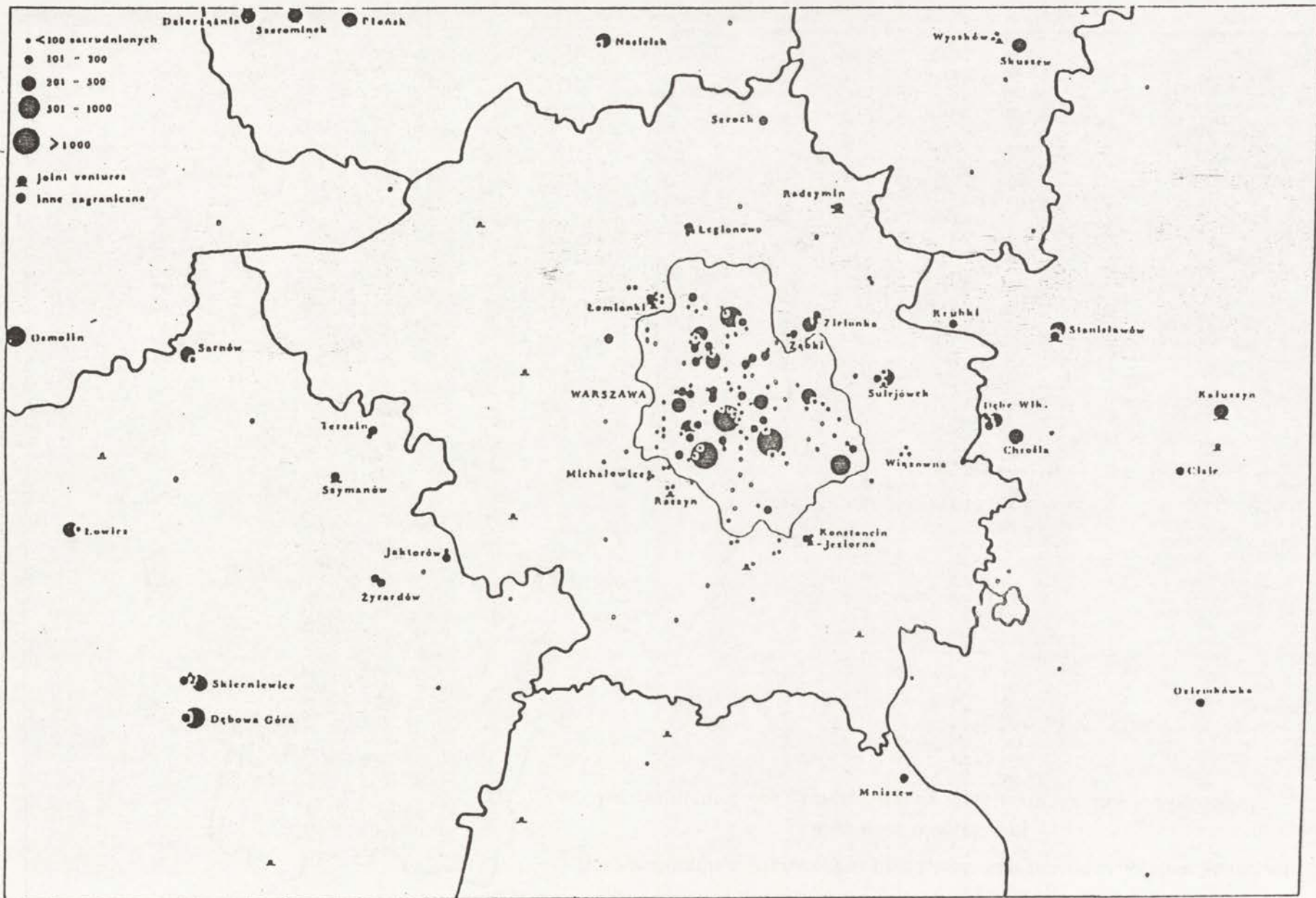
The private handicraft enterprises were seeking sites for their location in the surrounding areas rather than in Warsaw. Thus the percentage of the employed in Warsaw industry has decreased in comparison to those employed in the whole Warsaw voivodship. In other words - the spontaneous deglomeration of industrial employment in the capital town of Poland has occurred in the decade 1980-1990.

An increase in employment in the Warsaw voivodship industrial private sector made the unemployment problem there less serious than in the rest of the country. As a matter of fact the rate of unemployment in the Warsaw voivodship is the country's lowest. The private industrial sector in Warsaw voivodship is dominated by the small scale manufacturing while large and medium size enterprises were by the end of 1990 not so many.

The acceleration of the privatization process involving large and medium industrial enterprises is a necessary condition for a full recovery of the voivodship's market economy.

Rozmieszczenie zagranicznych przedsiębiorstw przemysłowych w Warszawie
(stan na 30.06.1990r.)
Distribution of foreign industrial enterprises in Warsaw (30.06.1990)

Rozmieszczenie zagranicznych przedsiębiorstw przemysłowych w województwie warszawskim i w jego sąsiedztwie (stan na 30.06.1990r.)
 Distribution of foreign industrial enterprises in Warsaw Voivodship and in its vicinity (30.06.1990)

Zeszyty Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN

1. T. KOZŁOWSKA-SZCZĘSNA - Antropoklimat Polski, Warszawa 1991.
2. G. WĘCŁAWOWICZ - Zróżnicowania społeczno-przestrzenne w aglomeracji warszawskiej (1978 i 1988), Warszawa 1991.
3. P. EBERHARDT - Rozmieszczenie i dynamika ludności wiejskiej w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku, Warszawa 1991.
4. L. STARKEL, B. OBREŃBSKA-STARKEL - Efekt cieplarniany a globalne zmiany środowiska przyrodniczego, Warszawa 1991.
5. K. BŁAŻEJCZYK, B. KRAWCZYK, J. SKOCZEK - Badania topoklimatyczne i mikroklimatyczne w różnych strefach klimatycznych, Warszawa 1992.
6. T. KOZŁOWSKA-SZCZĘSNA - Uwagi o metodach badań klimatu miast;
K. BŁAŻEJCZYK - Wpływ urbanizacji na lokalne warunki bioklimatyczne (na przykładzie woj. katowickiego);
J. PIWOWARCZYK - Wpływ rzeźby terenu na bezpośrednie promieniowanie słoneczne w Zakopanem, Warszawa 1992.
7. R. SZCZĘSNY - Produktywność ziemi w rolnictwie indywidualnym Polski. Przestrzenne zróżnicowanie i przemiany w latach 1938-1988.
W. STOLA, R. SZCZĘSNY - Funkcje podstawowe gmin a typy rolnictwa indywidualnego, Warszawa 1992.
8. K. BŁAŻEJCZYK - Bioklimatyczna analiza warunków pogodowych w Polsce, Warszawa 1992.
9. B. GŁĘBOCKI - Organizacja przestrzenna rolnictwa indywidualnego w gminie Wolsztyn;
W. TYSZKIEWICZ, K. ZELENSKÝ - Typy rolnictwa uspołecznionego Słowacji, Warszawa 1992.
10. A. WERWICKI - Zatrudnienie w usługach wybranych krajów środkowoeuropejskich pod koniec nakazowo-rozdzielczego systemu gospodarczego.
Rozwój usług rynkowych w wybranych krajach środkowoeuropejskich w ostatniej dekadzie istnienia nakazowo-rozdzielczego systemu gospodarczego, Warszawa 1992.

10
9
8
7
6
5
4
3
2
1

INSTITUT GEOGRAFII
I PRZEZNIEMNIENIA
POLSKI
Zakład II
00-360 Warszawa
ul. Nowy Świat Nr 72

PL - ISSN 0867-6836

WYDAWNICTWA IGI PZ PAN, WARSZAWA

<http://rcin.org.pl>